

Kroniek van 'n mondigwording? 'n Mediageskiedkundige herevaluering van die WVK, Naspers en Afrikaanse joernalistiek

Lizette Rabe

Lizette Rabe, Departement Joernalistiek, Universiteit Stellenbosch

Opsomming

Hierdie artikel bied 'n mediageskiedkundige oorsig oor 'n episode in die Afrikaanse mediageskiedenis wat ná 20 jaar steeds omstrede is en kommentaar ontlok, maar wat in nabetrugting as 'n “mondigwording” van die Afrikaanse joernalistiek gesien kan word. Dié episode was die breuk in 1997 tussen 'n hoofsaaklik ouer generasie Afrikaanse medialeiers en 'n jonger generasie oor die kwessie of die eertydse Afrikanernasionale mediahuis Nasionale Pers by die Waarheid-en-Versoeningskommissie (WVK) 'n voorlegging moes maak oor die jare tussen 1960 en 1994. Die benadering vir hierdie artikel is vanuit 'n mediageskiedkundige perspektief, wat eers as konteks bespreek word. Dit word gevolg deur 'n bespreking van die Afrikanernasionale drukmedia met die fokus op Naspers en sy filiaal Nasionale Koerante. 'n Kort bespreking oor die begrippe *lojale verset* en *oop gesprek* – as sleutel om die gebeure te probeer ontsluit – volg. Daarop word 'n oorsig oor die WVK as agtergrond aangebied, waarna 'n uiteensetting van die gebeure soos wat dit ontvou het, nie net as 'n interne stryd nie, maar vanweë die beriggewing daaroor, ook 'n openbare een, weergegee word. Ondanks die destydse bitter breuke, wat intussen geheel is, kan 'n mens in nabetrugting sê dat dié episode as 'n noodsaaklike mondigwording vir die Afrikaanse joernalistiek in sy geheel gesien kan word – 'n geleentheid waar hy homself nuut kon posisioneer in 'n nuwe mediapolitieke ekologie, en waarmee hy vir homself noodsaaklike kulturele kapitaal vir 'n nuwe toekoms verwerf het.

Trefwoorde: Afrikaanse joernalistiek; Afrikanernasionalisme; lojale verset; Media24; mediageskiedenis; mondigwording; Nasionale Koerante; Naspers; oop gesprek; Waarheid-en-Versoeningskommissie

Abstract**Chronicle of a coming of age? A media-historiographical revisit: The TRC, Naspers and Afrikaans journalism**

This article provides a media-historiographical overview of an episode in Afrikaans media history that is still controversial after 20 years, but which can be seen as a “coming of age” of Afrikaans journalism. This episode was the serious disagreement in 1997 between a mainly older generation of Afrikaans media leaders and journalists and a younger generation on the issue of whether the former Afrikaner-nationalist media company Nasionale Pers should do a submission to the Truth and Reconciliation Commission (TRC) about the years between 1960 and 1994. The media-historiographical perspective is first discussed as context. This is followed by a discussion on the development of the Afrikaner-nationalist print media with the focus on Naspers and its Nasionale Koerante division. A brief discussion about the concepts of *loyal resistance* and *open dialogue* as keys to try to unlock the events follows. An overview of the TRC is presented as a background, in which an exposition of the events as they unfolded, not only as an internal struggle, but also a public one, is presented. In spite of the bitter fractures at the time, one can state that, in hindsight, this episode can be seen as an essential turning point for Afrikaans journalism, as it was an opportunity for it to position itself in a new media political ecology; and indeed, through this episode Afrikaans journalism acquired vital cultural capital for itself for a new future.

The “TRC rebellion” (Du Plessis 2015:81) can be regarded as a turning point for Afrikaans journalism 20 years after the clash between the leadership of the then still Afrikaans media company Nasionale Pers (now Naspers, with Media24 its subsidiary publishing the original Naspers titles) and a new generation of young leaders. The clash was the result of the TRC’s request to this former Afrikaner-nationalist company to make a submission about the years between 1960 and 1994 (thus broadly between the Sharpeville tragedy in March 1960 and the first democratic elections in April 1994), and specifically the media’s role in this period. The company decided not to comply, and this decision was challenged by the “young Turks” generation. This led to a major break between the older generation of Naspers leaders, embodied by Ton Vosloo, then chair of the Naspers Board, and the younger generation, embodied by Tim du Plessis, then deputy editor of *Beeld* newspaper. This episode is still topical in Afrikaans media and still provokes sporadic commentary, such as in Van Deventer (2015), and is seen as of such importance that Vosloo (2015:78) is of the opinion that “it has a place in history”.

A media-historiographical point of departure was therefore deemed the most appropriate, with a clear delimitation and aim as a descriptive media-historiographical narrative rather than a critical analysis. The point of departure includes the fact that the interpretation of events remains open, as “views of and theories about people and society are constantly changing, [thus] historical interpretations of any given subject also keep changing” (Berkhofer, quoted in Berger 2011:156). Babbie and Mouton (2001:403) refer to Weber’s “verstehen”, implying that “the researcher must be able to take on, mentally, the circumstances, views, and feelings of those being studied, to interpret their actions appropriately”. “Verstehen” must also, then, be applied to the Rankean “programmatic dictum” to “simply show how it really was” (“wie es eigentlich gewesen” – Carr 1961:3). The latter is considered to be “probably” the most famous statement on the nature of historiographical writing (Stroud 1987:379). This somewhat simplistic approach to Von

Ranke, who is regarded as the father of modern source-based historical writing, has been critically discussed on various levels since the beginning of the 20th century. Brown (2003:2–3) argues that history is ultimately a subjective, imagined construction. It also fits into the key principle of the “open dialogue”, something that indeed is still “open” and ongoing, as can be seen in the interest that the TRC still generates. Other approaches to this article could, for example, be from a gender and media perspective, or from the perspective of the political economy of media theory. Such critical-analysis approaches, however, require further studies, and were not the purpose of this study. Indeed, regarding the field of South African media history, there is a lacuna of media-historiographical studies (Rabe 2014, 2016a), and this article aims to attempt to fill this gap with its media-historiographical approach to the topic. Media history as a focus in the field of media studies is described by Sonderling (1995:87) as a fairly recent phenomenon in communication research, with Wigston (2007:5) confirming that it is an understudied subdiscipline.

As context for the development of Afrikaner-nationalist media it needs to be briefly stated that press freedom was not a given during the colonial period. During the occupation of the Dutch East Indian Company a printing press was not even allowed at the Cape (Muller 1990:1). It was only after the second British occupation (1806) that the descendants of Dutch colonists began to develop a need to express themselves as the anglicisation of the Cape became a reality (Du Plessis 1943:6). The first British colonial governments did not, however, allow press freedom, and it was only after an epic struggle for press freedom that it was granted (Rabe 2016b). One can state that a conscious Afrikaner-nationalist press originated with the First and Second Afrikaans Language Movements (Giliomee 2012a:219). The complex consequences of the South African War (1899–1902) stimulated Afrikaner Nationalism, which led to the founding, among others, of *De Nasionale Pers Beperkt* in 1915 (later *Nasionale Pers*, and from 1998 *Naspers*). By 1997, the year in which the TRC media hearings took place, the company had reinvented itself decade after decade, and already positioned itself as a future media technology firm. *Nasionale Koerante* became a division of *Nasionale Pers*, and later became a part of the new subsidiary *Media24* when the company unbundled and restructured in 2000. *Naspers* newspapers had a complex editorial positioning, as was recently again alluded to in an article on how *Naspers* made donations to the National Party (NP) (Declassified: Apartheid profits 2017). Afrikaner journalists saw their relationship with the NP as linked, but not subservient (Vosloo 1996:112–6). What was not generally known, was that *Naspers* did prepare a submission to the TRC in 1997, although it was never submitted (Scholtz 1997).

In the meantime, pressure increased from especially *Beeld*'s editorial team – but also from elsewhere in the company – to testify (Friedman 1997). As Du Plessis (2015:84) wrote: “*Naspers*'s dismissive attitudes disappointed me; I thought the company was making a historical mistake. During the TRC sessions the whole country was listening, not only to what was said, but also to how it was said.” The internal struggle spilt over into the public domain through the reportage on the disagreement, even on to the front pages. Although the final number is uncertain, about 127 *Naspers* employees each made an individual submission to the TRC. The National Archives in Pretoria, where the TRC's documents are held, has a record of about 40 statements (Du Plessis 2015:88). The declaration is attached as Annexure A (Bylae A) to this article. It was the work of Tobie Wiese, then a deputy editor of *Insig*, who wrote the first draft, after which it was finalised by Wiese and Du Plessis (2015:87). It was then sent to individual journalists to sign and submit in their personal capacities. The

statement was on a blank sheet of paper without a letterhead (Du Plessis 2015:88). According to Du Plessis, each signatory gave her or his home address.

This action not only led to a divide between the older and younger generation of journalists, but was also experienced on a personal level by the two main role-players, Vosloo and Du Plessis. In fact, it was not only these two Naspers generations that were “present” in the episode, but also a third, unseen, one, namely that of Piet Cillié and Schalk Pienaar, with all three generations’ interpretation of the concept of *loyal resistance* that came into play. Vosloo (2015:78) felt he had to remain loyal to his mentors, especially Pienaar: “Should I negate the whole spirit of loyal resistance, as formulated by Van Wyk Louw, and by Naspers?” Du Plessis, too, agonised on a personal level, as can be seen in a formulation almost two decades later (2015:85) when he recalled how he and Vosloo had a severe argument. “To me personally,” he wrote, “that incident was the first of a few as the drama unfolded.” More would follow, “equally intense”. Du Plessis referred to the fact that Vosloo was his editor at *Beeld*, but more than that: “He was also a mentor and a father figure – one of the finest people I know. It was hard to know you were in disagreement with him.” The inherent pathos thus can also be interpreted on an intimately personal note, namely the fact that the representatives of all three generations – Pienaar, Vosloo and Du Plessis – each lost their father at a young age. Vosloo felt a special bond with his mentor, Pienaar, as did Du Plessis with his mentor, Vosloo, even describing him as a “father figure”.

One can state that each generation took its stand in terms of their understanding of loyal resistance. This is in line with Babbie and Mouton’s (2001:403) statement about Weber’s concept of “*verstehen*”, namely to understand how circumstances, points of view and feelings can change over generations and should be taken into account in order to interpret role-players’ actions.

In this revisiting of an important event in South African media history, one should also recall Sonderling’s (1995:90) statement that history is more than a group of human role-players, activities and events that have happened in (a) a specific place and (b) a specific time, and that it should be complemented with the understanding that there should always be space for individual interpretation. Twenty years later it can even be stated that this struggle did Afrikaans journalism a favour by positioning it in a new era. In fact, in hindsight it can be regarded as a kind of rite of passage in the sense that necessary cultural capital for a new future could be acquired – indeed, it could be described as a “new entry-point and passport stamp” to a new future (Du Plessis 2015:91). Twenty years later one can state that the interpretation of the events is a good example of both concepts of *loyal resistance* and the idea of the continuous, *open dialogue* that moulded Naspers’s inherent culture. Indeed, this construction of events is merely one such interpretation of many – all open to new possibilities and new elucidations.

Keywords: Afrikaans journalism; Afrikaner-nationalism; coming of age; loyal resistance; Media24; media history; Nasionale Koerante; Naspers; open dialogue; Truth and Reconciliation Commission

1. Inleiding

Twintig jaar ná die interne stryd tussen die mediabestuur van die destydse steeds hoofsaaklik Afrikaanse mediamaatskappy Nasionale Pers¹ en 'n nuwe generasie jong leiers kan 'n mens dié worsteling – of “WVK-rebellie” (Du Plessis 2015:81) – as 'n soort mondigwording van die Afrikaanse joernalistiek sien. Die gebeurtenis was die gevolg van die versoek van die Waarheid-en-Versoeningskommissie (WVK) aan dié eertydse Afrikanernasionale mediahuis om 'n voorlegging te doen oor die jare tussen 1960 en 1994 (dus breedweg tussen die Sharpeville-tragedie in Maart 1960 en die eerste demokratiese verkiesing in April 1994), en spesifiek die media se rol in dié tydperk. Die maatskappybesluit was daarteen, en dit is toe uitgedaag deur die “jong Turke”-generasie. Dié episode het in 1997 tot groot onmin binne die Afrikaanse joernalistiek gelei tussen 'n hoofsaaklik ouer generasie Afrikaanse medialeiers (vergestalt deur Ton Vosloo) en 'n jonger generasie (vergestalt deur Tim du Plessis), en ontlok steeds sporadies kommentaar, soos byvoorbeeld in Van Deventer (2015). Hierdie artikel bied 'n mediageskiedkundige oorsig oor dié episode in die Afrikaanse mediageskiedenis – 'n gebeurtenis wat in nabetraging gesien kan word as 'n kantelpunt om 'n nuwe tydperk binne die Afrikaanse joernalistiek in te lui en ook, soos wat Vosloo in 2015 met Naspers se eeufees geskryf het, “omdat dit 'n plek verdien in die geskiedenis” (Vosloo 2015:78).

Eerstens bied hierdie artikel 'n bespreking aan van die benadering vir hierdie projek, naamlik dat dit vanuit 'n mediageskiedkundige vertrekpunt geskied. Daarop volg 'n bespreking van die Afrikanernasionale media met die fokus op Naspers en sy filiaal van toe, Nasionale Koerante. Die begrippe *lojale verset* en *oop gesprek* word dan bespreek omdat dit beskou kan word as die sleutel om die gebeure van 1997 te ontsluit. 'n Kort oorsig oor die WVK word voorts ook as nodige agtergrond aangebied. Die “worsteling” (Du Plessis 2015:92) self word daarna bespreek soos dit hom in 1997 uitgespeel het. Dit was nie net 'n verdelende interne stryd nie, maar ook 'n openbare een wat hom veral in die Afrikaanse media uitgespeel het. Ondanks die destydse bitter breuke kom hierdie artikel tot die gevolgtrekking dat in nabetraging gesê kan word dat dié episode as 'n soort mondigwording vir die Afrikaanse joernalistiek in sy geheel gesien kan word. Dit is nie 'n oorvereenvoudigde verhaal van “helde” en “skurke” nie, aangesien elke groepering volgens 'n diepgesetelde innerlike oortuiging gehandel het. Daar was boonop nie net twee generasies (vergestalt deur Vosloo en Du Plessis) ter sprake nie, maar ook een wat as 't ware in die gees ook 'n hoofrol gespeel het, naamlik die ouer generasie van Piet Cillie en Schalk Pienaar, met as verbintenis tussen dié drie generasies hul interpretasie van die begrip *lojale verset*.

Die gebeure kan ook beskou word as simbolies van 'n sekere bipolariteit van die Afrikaner, van 'n sekere gesigspunt gesien, naamlik, aan die een kant wat genoem kan word 'n rebelse, vryheidsoekende pool teenoor, aan die ander kant, 'n patriargale, onderdanige pool (wat op sy beurt die bipolariteit of paradoks in die begrip *lojale verset* vergestalt). Dit kan oppervlakkig beskou te simplisties wees, selfs ook as 'n voortsetting van die “helde-skurke”-narratief, aangesien die totale Afrikanerbevolking uiteraard nie as behorend tot die twee pole beskryf kan word nie, maar met veel meer fasette. Een akteur in dié stryd (hoewel nie toe bekend nie), die geskiedkundige en senior Naspers-joernalis Leopold Scholtz, het inderdaad die twee pole van “gehoorsaamheid” en “anargie” soos volg beskryf in wat voorberei is as Naspers se voorlegging by die WVK, maar wat nooit ingedien is nie:

Die Afrikaners se politieke kultuur is [...] deur twee teenstrydige elemente gekenmerk: die tipiese vryheidsliewende, byna anargistiese karakter wat ook elders in die Nuwe Wêreld deur pioniersomstandighede teweeg gebring is, en 'n sterk patriargale tradisie van gehoorsaamheid aan leiers en gesagsfigure. Die twee het naas en in opposisie teenoor mekaar gestaan. (Scholtz 1997:2)

In die WVK-geval het die rebelse element teenoor die patriargale element te staan gekom in wat as 'n kantelpuntgeleentheid beskryf kan word, en een waar die Afrikaanse joernalistiek homself ook nuut kon posisioneer en herdefinieer in 'n nuwe mediapolitieke ekologie. Twintig jaar later kan die stelling selfs gemaak word dat beide kampe met dié interne, hoewel ook openbare, stryd daarmee die Afrikaanse joernalistiek 'n guns bewys het deur Afrikaanse nuuskantore binne 'n moderne nuwe tydvlak te plaas, aangesien dit in nabetraging 'n soort oorgangsritueel was waarin noodsaaklike kulturele kapitaal vir 'n nuwe toekoms verwerf kon word – inderdaad 'n “doeanepunt en paspoortstempel” na 'n nuwe toekoms (Du Plessis 2015:91).

2. Benadering

Hierdie artikel word vanuit 'n mediageskiedkundige perspektief aangebied met die duidelike terreinafbakening en doel om 'n beskrywende mediageskiedkundige narratief eerder as 'n kritiese ontleding te wees. My vertrekpunt is dat die interpretasie van die gebeure oop bly, soos wat ook later betoog word, aangesien “views of and theories about people and society continually keep changing, [thus] historical interpretations of any given subject also keep changing” (Berkhofer aangehaal in Berger 2011:156). Brown (2003:2–3) meen dat geskiedskrywing uiteindelik “a subjective, imagined construction” is. Dit sluit ook aan by die sleutelgedagte van die “oop gesprek”, en dat dit voortgaande is. Ander benaderings tot hierdie studie kon byvoorbeeld vanuit 'n gender-en-media-perspektief gewees het, of vanuit 'n perspektief van die politieke ekonomie van die media. Sulke kritiese-ontledingsbenaderings verg egter selfstandige studies, en was nie die doel van hierdie studie nie.

Wat betref metode, beklemtoon Lundy (2008:396) dat die geskiedkundige metode meer is as slegs die versameling van data en die verslag waarin dit neerslag vind, en dat dit ook “teoretiese en holistiese gevolgtrekkings oor historiese gebeure en eras” (my vertaling) verskaf – daarom dus ook hierdie kortbegrip insake die mediageskiedkundige benadering as begroning vir hierdie artikel, en sekere “holistiese gevolgtrekkings” (eerder as kritiese ontleding) wat oor die Naspers-WVK-kwessie gemaak kan word.

Wat betref die veld van Suid-Afrikaanse mediageskiedenis, bestaan daar 'n tekort aan mediageskiedkundige studies (Rabe 2014, 2016a), en hierdie artikel wil met sy mediageskiedkundige benadering tot die onderwerp dus ook dié leemte help vul. Mediageskiedenis as 'n fokus binne die veld van mediastudie word deur Sonderling (1995:87) as “a fairly recent phenomenon in communication research” beskryf, met Wigston (2007:5) wat bevestig dat dit 'n onderbestudeerde subdissipline is.

Media- en joernalistiekgeskiedskrywing benader, soos algemene geskiedskrywing, onderwerpe vanuit óf die geestes- óf die sosiale-wetenskappe-paradigma. Dié teoreties-

gefundeerde vertrekpunte van (media)geskiedenis is 'n fassinerende onderwerp op sigself, soos ook betoog in Rabe (2014). Die fokus van hierdie artikel is egter nie (media)geskiedenis-teorie nie, maar 'n bepaalde gebeurtenis, en hierdie bespreking van die verskillende grondings word dus slegs maar as konteks aangebied.

Die debat oor of geskiedskrywing binne die geesteswetenskappe of die sosiale wetenskappe val, is grootliks 'n akademies-teoretiese een. Onder diegene wat oor die teoretiese benadering – en die verdeeldheid onder akademici – skryf, is Partner (1986), Nord (1989), Sonderling (1995), Fourie (2007) en De Villiers (2012a). Ander skrywers oor die wese van (media)geskiedskrywing is onder andere Furet (1983), Verbeeck (2000), Brown (2003) en Berger (2011). Die debat tussen die geesteswetenskaplike en sosiale-wetenskaplike geskiedskrywers – “a controversy well into its second century” (Nord 1989:293) – gaan daaroor of geskiedskrywing binne 'n positivistiese paradigma tuishoort, of eerder binne 'n kritiese benadering. Eersgenoemde, as positivistiese (geesteswetenskaps-) benadering, bepaal hom by idiografiese besonderhede (dus om met die besondere te werk), terwyl die kritiese (sosiale-wetenskaps-) benadering nomoteties (dus veralgemenend) is.

Die onderskeid tussen 'n geesteswetenskaplike benadering en 'n sosiale-wetenskaplike benadering word voorts deur Brennen (2013:94) getipologeer as die verskil tussen “tradisionele” en “kulturele” geskiedkundiges. Vir haar is “tradisionele geskiedkundiges” diegene wat die verlede bestudeer “from a positivist or post-positivist understanding of evidence as elements of reality” (dus vanuit die geesteswetenskappe), en in kontras is “kulturele geskiedkundiges” diegene wat geskiedenis vanuit 'n konstruktivistiese of kritiese-teorieë filosofiese oriëntasie (vanuit die sosiale wetenskappe) bestudeer – soos ook deur Hall (1981) geformuleer.

Albei benaderings gebruik hoofsaaklik kwalitatiewe navorsingsmetodologie en kan vanuit 'n wye verskeidenheid teoretiese vertrekpunte bestudeer word. Wat betref metode, beklemtoon Babbie en Mouton (2001:403) dat “[b]ecause historical [...] research is a qualitative method, there are no easily listed steps to follow in the analysis of historical data”. Hulle verwys na Weber se bekende begrip van “verstehen”, bedoelend “the researcher must be able to take on, mentally, the circumstances, views, and feelings of those being studied, to interpret their actions appropriately”.

“Verstehen” moet vervolgens toegepas word op die Rankeaanse “programmatic dictum” van eenvoudig wys “hoe dit regtig was” (“wie es eigentlich gewesen” – Carr 1961:3). Laasgenoemde word beskou as “waarskynlik” die beroemdste uitspraak oor die aard van geskiedskrywing (Stroud 1987:379). Dié ietwat simplistiese benadering van Von Ranke, wat beskou word as die vader van die moderne brongebaseerde geskiedskrywing, is sedert die begin van die 20ste eeu op verskeie vlakke krities bespreek.

Die humaniora- of geesteswetenskaplike geskiedkundige (en dus ook dié benadering tot mediageskiedenis) fokus dus op unieke gebeurtenisse of opeenvolgende gebeurtenisse om dit binne 'n bepaalde tyd en ruimte te verstaan, terwyl die sosiale-wetenskaplike geskiedkundige op algemene prosesse fokus, en hoop om met gevolgtrekkings en teorieë kwessies te verklaar. Daar is egter ook eenstemmigheid dat die onderskeid “necessarily blurred” is, omdat geskiedkundiges nóg heeltemal idiografies, nóg heeltemal nomoteties kan wees. Nord skryf: “They move back and forth from the particular to the general, borrowing ideas and methods from any source available” (1989:293).

Daar word gesê dat soos by alle tipologieë, die onderskeid eintlik “deurlopende veranderlikhede” is. Nord (1989:293) betoog dus dat daar ook binne die geskiedskrywing al hoe meer ’n konvergensie van die geesteswetenskappe en sosiale wetenskappe is. Ook Fourie (2007:145), vir wie die positivistiese en kritiese benaderings die “twee groot teorieë is waaruit alle massakommunikasienavorsing ontwikkel het”, skryf dat geskiedskrywing in wese ’n kombinasie van die twee is. Die positivistiese benadering fokus op die wetenskaplike metode en empiriese, en die kritiese benadering op ideologie en mag. Wetenskaplike geskiedskrywing gebruik albei, want dit gebruik empiriese navorsing, waarvan die resultaat krities, geïnterpreteer word. Die twee benaderings smelt dus ineen deurdat positivistiese navorsing aangevul word met kritiese vertolking en waardebeplanning, en kritiese navorsing op sy beurt bevindings met empiriese bewyse staaf.

Ook die kwessie van interpretasie van feite is, by wyse van spreke (soos ook hierdie artikel se onderwerp), oop vir interpretasie. Verbeeck (2000:387) meen geskiedskrywing kan geïnterpreteer word as ’n “teenwoordige verlede”. Brown (2003:1) skryf dat “historians, like other people, are shaped by fashion”. Soos reeds na verwys, meen Berkhofer (aangehaal in Berger 2011:156) dat “views of and theories about people and society continually keep changing, historical interpretations of any given subject also keep changing”. Die gegewe wat in hierdie artikel ter sake is, is dus ook oop vir interpretasie, want per slot van rekening kan ook gesê word dat geskiedskrywing uiteindelik “a subjective, imagined construction” is (Brown 2003:2–3).

Die geskiedkundige navorsingsmetode is die voor die hand liggende benadering om die verlede te herevalueer in ’n poging om enige “verlede-werklikheid” (De Villiers 2012:198) te verstaan. Terselfdertyd moet dit ook duidelik gestel word, veral met ’n omstrede onderwerp soos dié van die WVK en die Afrikaanse pers, dat geen geskiedenis ooit volledig kan wees nie, en ek wil dít ten sterkste beklemtoon. Enige geskiedkundige kan slegs sê “hierdie gegewe is vir hierdie narratief in berekening gebring”. Ook dít word bepaal deur ’n sekere vertrekpunt, soos beskryf deur een navorser, naamlik dat geskiedkundiges uiteraard “onvermydelik” beïnvloed word deur persoonlike agtergrond en sosiale ervarings – daarby dat hoofstroomgeskiedenis deur die eeue hoofsaaklik die “fragile expressions of white male historians’ limited perspectives” was (Sochen 1973:ix).

’n Verdere interessante perspektief wat hom in hierdie artikel aanbied, is die idee van die joernalistiek wat “history in a hurry” is, en joernaliste wat dus “historians in a hurry” is; insgelyks die beskrywing uit 1949 van “the journalist is himself the historian of the present, and the record which he puts together will, when used with critical discretion, furnish valuable source material for the scholar of the future who delves into the history of our times” (Wilkerson 1949:11).

Dit is ook waarom weergawes van die geskiedenis so kan verskil – en waarom dit voortdurend herskryf kan word – ook die rede waarom geen geskiedenis kan aanspraak maak op die “waarheid” of die “werklikheid” nie, aangesien dit – ook volgens De Villiers (2012:198) – altyd gedeeltelik waar is en ’n volledige “verlede-werklikheid” onbereikbaar is. Die geskiedkundige Berkhofer (soos aangehaal in Berger 1998:155–6) meen: “Historians do not recapture or reconstruct the past when they analyze history; they interpret it according to surviving evidence and conceptual frameworks. All of the past reality can never be known to them because not all evidence remains.”

Voorts, het Berkhofer gemeen, kies geskiedkundiges om nie met al die feite om te gaan nie:

They confine their interest to man's past, but not even all of that concerns them, for they further select from these data those parts that can be organized according to some interpretation or theory. Thus an historical synthesis is a highly selective account of a postulated past reality.

Die geskiedenis kan dus geskryf en herskryf word volgens elke geskiedkundige se era en vertrekpunt. Berkhofer het voortgegaan: "Every step of producing history presumes theoretical models of man and society, which in turn seem to change in terms of the shifting conceptions of man and society occurring in the historian's own society."

Hierop het Berger verplig gevoel om in 1998 kommentaar te lewer: "[F]or example, were Berkhofer writing today, he quite likely would have added the words 'and women's'."

Wat dit betref, moet dus ook gekonstateer word dat in die geval ter sprake die fokus hoofsaaklik val op die twee manlike protagoniste in die WVK-Naspers-verhaal – wat ook 'n weerspieëling van die tyd is. Die jonger joernaliste wat ná 1990 by Naspers begin werk het, of vroulike joernaliste, se individuele beweegredes en standpunte word hier ook nie verwoord nie en kan dus 'n fokus vir 'n opvolgartikel wees. Daarom is dit ook belangrik in 'n terreinafbakening dat beklemtoon word dat dit gaan om "a reconstructed account of past events" (Du Plooy 1995:91) en dat, vanuit 'n kwalitatiewe navorsingsparadigma, navorsers hul eie vooroordele in ag moet neem. Geertz (1993:5) verwys na die Weber-konsep dat "man is an animal suspended in webs of significance he himself spun", en vra wat die "webs of culture and society" is wat "gespin" kan word deur verskillende eras. Deur interpretasie word na betekenis gesoek, en in hierdie geval kan dus gevra word wat die "webs of culture and society" is wat rondom die WVK en die Afrikaanse pers "gespin" is, en wat 20 jaar later daaruit geïnterpreteer kan word. Dit hang dus juis ook saam met die idee van die "oop gesprek", wat later bespreek word, en dat interpretasie (en gesprek), dus oop en voortgaande is.

In samehang met bostaande skryf Furet (1980:403–4) dat geskiedskrywers gereeld gewaarsku word – sonder dat hulle dit erns neem – dat iets soos 'n "suiwer" feit nie bestaan nie. Vir hom is historiese feite gelyk aan "intellektuele besluite". Sonderling (1995:90) se standpunt dat geskiedenis meer is as 'n groep menslike rolspelers, aktiwiteite en gebeurtenisse wat op (a) 'n spesifieke plek en (b) 'n spesifieke tyd gebeur het, kan aangevul word met die begrip dat dit altyd die ruimte bied vir individuele interpretasie – waarvan die onderwerp van hierdie artikel 'n goeie voorbeeld is. Laastens kan hierdie kort teoretisering rondom mediageskiedenis as begroning vir hierdie artikel afgesluit word met Lambie (2004:97) se verwysing na die massakommunikasieteorici Startt en Sloan se stelling dat geskiedskrywing minstens drie elemente bevat, naamlik (a) bewyse, (b) interpretasie en (c) narratief.

Hierdie narratief gaan dus nou voort met die verskaf van bewyse waarop 'n sekere interpretasie volg.

3. Konteks: Afrikanernasionale drukmedia

Vir die doeleindes van hierdie artikel word 'n beknopte oorsig oor die ontstaan en ontwikkeling van Afrikanernasionale drukmedia, met die fokus op Naspers, gegee.

'n Eie drukpers het nie saam met die Nederlandse koloniste na die Kaap gekom nie. Gedurende die “hele lange Kompanjiesbewind” – dus vir sowat 150 jaar – “sou Kapenaars nie 'n enkele dagblad uit Nederland self kon bestel” óf hul eie publikasies druk nie (Muller 1990:1). Een vorm van nuus in die 1700's was briewe, soos Hendrik Cloete se “Caabsche Nouvelles”, wat na Nederland gestuur is. Alle “dagverhale, briewe, wette en proklamasies” moes met die pen gedupliseer word (Nienaber 1943:3), want geen drukpers is toegelaat nie. Die Kompanjiesowerheid het gemeen 'n pers sou 'n instrument van revolusie wees – ook die rede waarom die Kaapse Patriotte se versoek vir 'n drukpers in 1779 afgekeur is. Amptelike dokumente en vorms is in Nederland gedruk, met seilskepe na die Kaap gebring en toe met die hand gekopieer (Muller 1990:2). Kaapse burgers moes koerante in Nederland vir hul klagtes en besware gebruik (Fourie 1994:291).

Dit was eers ná die tweede Britse besetting van 1806 dat die afstammeling van die Nederlandse koloniste 'n soeke na 'n eie identiteit en erkenning begin ontwikkel het wat in 'n eie pers uitdrukking moes vind. Met dié tweede en finale Britse besetting het “die verengelsing van die Kaap 'n werklikheid geword” (Du Plessis 1943:6). Binne 'n klasseverdeling was die outokratiese Britse regeerders heel bo en slawe heel onder (De Villiers 2012b:73). Terselfdertyd was daar 'n epiiese stryd om persvryheid tussen die perspioniers Fairbairn, Pringle en Greig en die Kaapse koloniale owerheid aan die gang (Rabe 2016b). In 1822 is Engels as enigste amptelike taal van die Kaapkolonie geproklameer (Du Plessis 1943:7). Die koms van die Britse setlaars in 1820 en die strategiese invoer van Skotse predikante vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk, asook Engelse staatsamptenare, het dié verengelsing versnel. Dit was binne dié klimaat dat die Hollands-Afrikaanse pers in die kultureel-politieke omstandighede van die eerste dekades van die 1800's ontwikkel het (Du Plessis 1943:8). Die eerste Nederlandse publikasie was *Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansche Tijdschrift* van 1824 en die eerste koerant was *De Zuid-Afrikaan* van 1830. Albei was spreekbuis vir die Kaaps-Hollandse burgers.

'n Mens kan sê dat 'n bewustelik Afrikanernasionale media saam met die Eerste en Tweede Afrikaanse Taalbeweging ontstaan het. Die Genootskap van Regte Afrikaners (GRA) is in 1875 vir “ons taal, ons nasie en ons land” gestig. Giliomee beskou die GRA as die eerste amptelike Afrikanernasionalistiese organisasie (2012a:219) en meen Afrikanernasionalisme het as weerstand teen verengelsing reeds van die einde van die 1870's ontwikkel (2012a:224). Volgens Du Plessis (1943:50) wou die GRA eers net die Bybel in Afrikaans vertaal, maar die Eerste Afrikaanse Taalbeweging was gou “deel van 'n groter nasionale beweging”. Die eerste *Die Afrikaanse Patriot*, in die proto-Afrikaans van sy tyd, is op 15 Januarie 1876 uitgegee. Dit was nie net 'n GRA-spreekbuis nie, maar ook kampvegter vir Afrikanernasionalisme.

Die komplekse nagevolge van die Suid-Afrikaanse Oorlog (SAO, of Anglo-Boereoorlog, van 1899 tot 1902) wat tot die geestelike en materiële verarming van Afrikaners in die voormalige Boererepublieke gelei het, was 'n sterk impetus vir die ontstaan van 'n nasionale beweging onder Afrikaners. Die Eerste Wêreldoorlog in 1914 en die Unie-regering se besluit om aan die kant van Brittanje te veg het bygedra tot die stigting van die Nasionale Party (NP) daardie selfde jaar. Die “geestelike verdwasing” ná die SAO het in 1914–15 plek gemaak “vir

'n strewe tot selfbeskikking en erkenning as nasie met 'n eie taal en kultuur" (Scholtz 2010:3). Afrikaner-intelligentsia het "visioene gesien van 'n Afrikaner-rennaissance" van taal, letterkunde, geskiedenis en breë kulturele ontwikkeling sodat "die hele Afrikanervolk sy volle potensiaal kon uitleef, langs (maar selfstandig van) die Engelstalige Suid-Afrikaner". Volgens 'n ander siening het "Christelike Nasionalisme" (Muller 1987:118) danksy "a remarkable feat of consensual organising" ontwikkel. Vir Muller (1987:138–9) was dit die Suide se "coalition of wine and fruit farmers with the financial capitalists" wat die landboukapitaal en "loose money" van die Noorde binne die raamwerk van 'n retoriekgedrewe ideologie van "Christelike Nasionalisme" ingebind het.

Die stigting van De Nationale Pers Beperkt in 1915 (later Nasionale Pers, en vanaf 1998 Naspers) was die gevolg van "die nasionaalvoelende Afrikaners van die Kaapprovinsie [wat] 'n sterk behoefte [ge]voel [het] aan 'n koerant wat hul gevoelens kon vertolk" (Nienaber 1943:118–9). Dié nuwe maatskappy sou hom binne sy eerste paar jaar as die hoofspeler binne die "volksarena" vestig met sy eerste publikasies: *D(i)e Burger* in 1915, [*D(i)e*] *Huisgenoot* in 1916, [*Die*] *Volksblad*² in 1917 (die maatskappy se eerste oornam) en *Landbou[w]weekblad* in 1919 (Muller 1990).

'n Komplekse geopolitieke geskiedenis oor byna 250 jaar was dus die aanloop tot die ontwikkeling van Afrikanernasionalisme en die stigting van die maatskappy wat vandag bekend staan as Naspers, aanvanklik in diens van 'n volksidealisme én volkskapitalisme, en aanvanklik as volkspers, wat 'n eeu later 'n globale speler sou wees wat homself danksy (media-) vernuwende leierskap dekade vir dekade nuut geposisioneer het (Rabe 2015:10–1). Teen 1997, die jaar waarin die gebeure rondom die onderwerp van hierdie artikel hulle afgespeel het, het die maatskappy homself reeds 'n paar keer hervertolk deur elke keer aan die voorpunt van mediategnologiese denke en praktyk te wees. Die aanvanklike Nasionale Pers is die eerste keer in 1950 deur Recht Malan ontbondel toe onder meer Nasionale Koerante, Bpk. geregistreer is, die struktuur waaronder die koerante-afdeling nog in 1997 gefunksioneer het. In 2000 is Naspers geherstruktureer en is die sektore wat tradisioneel Naspers-entiteite was, onder Media24 saamgegroepeer (Company History 1915–2011). Naspers beskryf homself vandag as 'n "globale internet- en vermaaklikheidsgroep en een van die grootste tegnologiebeleggers ter wêreld" (Naspers-tuisblad).

In 1997 was Naspers die laaste groot Afrikaanse persmaatskappy. Van die vorige Afrikanernasionale persmaatskappye was slegs Perskor oor, wat in daardie stadium 50% van *Rapport* besit het (De Beer en Fouché 2000:193). Benewens sy aandeel van 50% in *Rapport* was Naspers in 1997 dus die hoofspeler in die Afrikaanse mark met sy dagblaie *Die Burger*, *Beeld* en *Volksblad*. Perskor se *Die Transvaler*, *Die Vaderland*, *Hoofstad* en *Oggendblad* het toe reeds gesluit (De Beer en Fouché 2000:194).

Wat maatskappykultuur binne die Naspers van 1997 betref, het nuwe strukture, strategieë en tegnologie nie 'n inherente en amper instinktiewe respek vir hiërargie en senioriteit vervang nie. Hoewel van Naspers se koerante teen 1997 'n meer liberale aanslag gevolg het – nadat die nuutgestigte Sondagkoerant *Die Beeld* in 1965 en die dagblad *Beeld* in 1974 wat genoem kan word "hervormingsjoernalistiek" bedryf het – was die inherente maatskappykultuur steeds patriargaal – die eienskap wat 'n kultuurkenmerk van die Afrikaner was, soos ook deur Scholtz (1997:2) belig.

Die Naspers-koerante het 'n komplekse redaksionele posisionering gehad, soos ook geblyk het uit 'n onlangse artikel oor hoe Naspers skenkings aan die NP gemaak het (Declassified: Apartheid profits 2017). Vosloo het byvoorbeeld met *Beeld* se 21ste verjaardag in 1996 verwys na sy mentor Schalk Pienaar (redakteur van *Die Beeld* van 1965 tot 1970, en kortstondig van *Beeld* in 1974), wat in 1973 geskryf het daar is net een formule vir alle Afrikanerinstellings, naamlik “onafhanklikheid-in-gebondenheid” (Vosloo 1996:112–6). Vosloo het Pienaar aangehaal: “Daarby het die Afrikaanse koerant die ander belangrike funksie: om vandag nie te gebruik om gister te aanvaar nie, maar om ander gereed te help maak om môre tegemoet te gaan.” Daarteenoor het die joernalis Max du Preez egter ook (juis by die WVK) getuig dat “until the last few months of PW Botha’s term as state president, Afrikaans newspapers never opposed the NP or their security forces on any important issue” (in Berger 2008). De Kock (1997:23) verwys daarna dat die “ties between the Nasionale Pers and the National Party had remained close right up to the late eighties”. *Die Burger* en *Rapport* was in 1997 openlik antagonisties teenoor die WVK, soms in kru en sarkastiese taal (De Beer en Fouché 2000:194).

Vir Naspers was 1997 reeds 'n beduidende jaar: die oorgee van die uitvoerende leierskap van Ton Vosloo aan Koos Bekker, toe hoof van Naspers se sogenaamde M-maatskappye (maatskappye waarin Naspers sterk belange gehad het, indien nie toe reeds 100% belange nie, naamlik M-Net, Multichoice, M-Web en MTN), en die jaar waarin die krag van die internet reeds ontsluit is. Die duo Vosloo en Bekker, toe onderskeidelik nie-uitvoerende voorsitter en besturende direkteur, was nou saam leiers van 'n maatskappy wat homself aan die voorpunt van mediategnologie geïmposisioneer het. Met Vosloo se uittrede as uitvoerende leier het hy een van die belangrikste take van 'n hoof uitvoerende beampte vervul deur sy opvolger goed te kies, het Vosloo later van dié oorgang gesê (in Neethling 2011). Danksy Vosloo se “visionêre leierskap” (De Kock 1997:21) het Naspers die elektroniese media reeds begin ontgin met die stigting van M-Net in 1985. Daarmee het hy Naspers as oorspronklike drukmediamaatskappy geïmposisioneer om die volgende elektronikagolf in 'n nuwe digitale ekonomie te ry. Vir Vosloo was die koms van die internet die belangrikste vernouing sedert Gutenberg se drukpers in die 15de eeu. Die twee Naspers-leiers is in 1997 só beskryf: “Long regarded as the doyen of Afrikaans journalists, Vosloo has carved a place for himself as a visionary who transformed the ossified Nasionale Pers group into one of the most dynamic multimedia businesses in South Africa” (De Kock 1997:21), en Bekker as iemand wat “a matchless grasp and knowledge of the techniques necessary to unlock information through modern technology” het (De Kock 1997:26).

Naspers het hom teen 1997 dus reeds danksy sy finansiële spierkrag en strategiese posisionering van 'n tradisionele drukmediamaatskappy omvorm tot 'n maatskappy wat in 'n nuwe, onbekende, en ongekarteerde digisfeer sou kon sake doen. Die internetdiensverskaffer MWEB is reeds in Januarie 1997 gestig met Antonie Roux aan die hoof. In 1998 is die groepsnaam amptelik verkort tot Naspers (Company History 1915–2011) – een skrywer het gemeen “as if to disguise but not bury its roots” (Harber 2012:18).

Maar 1997 was nie alleen 'n jaar waarin digitale winde van verandering deur Naspers gewaai het saam met die verandering in uitvoerende leierskap nie. Dit was later dié jaar dat 'n ouer Naspers-generasie en 'n jonger een ernstig rondom voorleggings aan die WVK gebots het.

Teen 1997 is Naspers ook reeds beskryf as “'n reus”, hoewel nog getipeer as “an Afrikaans publishing house” (De Kock 1997:20). Met die toenmalige staatspresident Nelson Mandela se

besoek aan die Naspers-Sentrum dié jaar het D.F. Malan se “streng” borsbeeld byvoorbeeld nog op die vierde vloer, *Die Burger* se redaksievloer, gestaan – ’n teken van hoe die maatskappy, hoewel geherposisioneer in ’n nuwe Suid-Afrika, nog sekere Afrikaner-patriargale beginsels gehandhaaf het. De Kock beskryf dit as “’n sterk simbool”. Malan was die eerste redakteur van *Die Burger* en die eerste leier van die NP, en De Kock meen “pers en party was twee kante van dieselfde munt, met dieselfde doel, die oorlewing van die Afrikaner”. Die borsbeeld is kort daarna verwyder en aan die Piketberg-Museum geskenk.³ In 1997 was daar egter ook nog ander relieke uit die verlede: vergrotings van voorblaaië uit die Afrikaner se eie “struggle”-verlede het nog Naspers se voorportaal versier. Dit is deur De Kock beskryf as “milestones which turned into gravestones post-F.W. de Klerk”. De Kock (1997:22) het na bekende Naspers-journaliste as “its own brand of struggle journalists” verwys:

[L]egendary journalists like Pienaar, Cillie and Willem Wepener and others like Willem de Klerk and Ton Vosloo himself, fought Verwoerd on the coloured and related issues, protested, provoked, worked for reform from the inside, did their damned to restore a moral base to Afrikaner political survival.

Naspers se suksesgrafiek het intussen net opwaarts geklim. Teen 1997 het sy aandeelprys vanaf 1994, toe dit genoteer is en dit op die dag van notering op R21 gesluit het, reeds met 150% gestyg en was sy markkapitalisasie meer as R6 miljard. Vosloo se eerste balansstaat aan die direksie in 1984 het ’n omset van R220 miljoen getoon; met sy uittrede as uitvoerende hoof in 1997 was dit R1,7 miljard (De Kock 1997:20-7). Op Vrydag 23 Junie 2017, toe Naspers sy resultate vir die boekjaar 2016–17 bekendgemaak het, was sy markwaarde R1 100 miljard en sy aandeelprys R2 638,61 (Joubert 2017).

4. Kortbegrip: *lojale verset en oop gesprek*

As grondslag vir die betoog van hierdie artikel is dit nodig om die formulerings *lojale verset* en *oop gesprek* kortliks te bespreek, aangesien dié begrippe as sleutels gebruik kan word om die gebeure in 1997 te probeer interpreteer en te “verstaan”, volgens Weber se genoemde sleutelbegrip *verstehen*.

In 1939 is ’n bundel versamelde rubrieke deur een van die prominente Dertigers, N.P. Van Wyk Louw, en wat in *Die Huisgenoot* verskyn het, onder die titel *Lojale verset* deur Naspers se Boekhandel-afdeling uitgegee. Dit is beskryf as “gedagteprikkelende” werk, en Piet Cillie sou later daarna verwys dat sy en Schalk Pienaar se “gees van rebelseid” weerspieël is in dit wat Louw met sy *Lojale verset* aangemoedig het (Mouton 2002:20). Volgens Steyn (2002:47) het Louw egter reeds in die vroeë 1940’s “gedagtes oor dekolonisering en die Suid-Afrikaanse volkerevraagstuk gehad waarby Cillie en Pienaar eers later uitgekóm het”.

Die begrip *lojale verset* sou metterjare dikwels gebruik word om die posisie van Naspers se publikasies teenoor die NP te illustreer. Die paradoks van lojaliteit én verset kom daarin na vore – twee aspekte wat betoog kan word ook ter sprake was in die gebeure wat hulself rondom die WVK-dispuut uitgespeel het.

Louw het met die begrip *lojale verset* “belangrike begrippe in die Afrikanerpolitiek ingevoer waarmee hy ’n misbruik van die nasionalistiese idee wou teenwerk” (Giliomee 2012b:294–5). Drie van sy kernbegrippe was die *oop gesprek*, *lojale verset* en *voortbestaan in geregtigheid*. Volgens Louw moes die nasionalis hom altyd afvra of sy party se nasionalisme nie bots met die Christelike morele gebod, of voortbestaan in geregtigheid, nie. As dit ná indringende debat – die *oop gesprek* – blyk dat die Nasionale beweging oneerlik is, of ander skade aandoen, moet die lojale Afrikaner skerp krities wees – maar altyd “uit ’n gevoel van vereenselwiging met die wel en wee van die Afrikanervolk” – dus lojale verset.

Nog ’n “polemiese boek” van Louw, *Liberale nasionalisme*, het “Afrikanerjoernaliste aangespoor om vrae te stel oor die politieke konvensies van die volk” (Mouton 2002:34). Volgens Mouton het Cillié en Pienaar besef

dat die Afrikaner hom sal moet aanpas by ’n veranderende wêreld waarin die ou koloniale ryk besig was om ineen te stort. Die konsepte van lojale verset, liberale nasionalisme en die *oop gesprek* het hul begeerte versterk om die Afrikanerdom van binne te hervorm.

Hulle het ’n proses van “sagmoedige oorreding” begin “om mede-Afrikaners daarvan te oortuig dat, as die volk sy toekoms wil verseker, apartheid meer moes wees as bloot [...] die sogenaamde klein apartheid”. Volgens Mouton (2002:34) het hulle besef “[o]m die Afrikaners se vryheid te verseker moes ook die vryheid van swart mense verseker word”. Mouton (2002:35) skryf dat dié twee joernaliste “al die morele aanmoediging nodig gehad wat hulle kon kry omdat die Afrikanerdom nie gereed was vir ’n *oop gesprek* oor sy gebreke nie”.

Dié twee joernaliste is in die konteks van hul tyd as liberaaldenkendes gesien – soos wat die titels van hul biografieë, wat toevallig in dieselfde jaar gepubliseer is, getuig, naamlik *Penvegter* vir die een oor Cillié (Steyn 2002) en *Voorloper* vir Pienaar s’n (Mouton 2002). Hul evolusionêre soort hervormingsjoernalistiek (en dus ’n weergawe van lojale verset) was egter ook, soos dikwels daarna gesê is, te min, te laat. Dit sou egter die grondslag lê vir die hervormingsjoernalistiek van die volgende generasie, die generasie van Vosloo, sodat laasgenoemde in 1981 kon skryf dat die NP en die ANC rondom die onderhandelingsstafel sou moes sit (Vosloo 1981:11). Dit was vir sy tyd revolusionêre woorde en Vosloo is deur die NP verguis. Mouton (2002:152–3) het dit beskryf as ’n “klein revolusie”, as ’n “stem van rede en gesonde verstand”, en ook dat dit “profetiese woorde” was wat net nege jaar later bewaarheid is.

Die formulering *oop gesprek* stam uit Louw se reeks *Die oop gesprek* wat van Julie 1951 tot Desember 1953 in *Die Huisgenoot* verskyn het. Louw self het bedenkings gehad oor die impak daarvan: “Ek besef dat die ‘volk’ nie luidkeels roep om stukkies ‘Oop gesprek’ nie, en self sit en popel ek ook nie om ‘my’ wysheid aan ‘my’ volk te verkondig nie” (Steyn 1992:142). Van die rubrieke is in 1958 in twee bundels as *Wêreld deur glas: swaarte- en ligpunte* en *Liberale nasionalisme* gepubliseer (Steyn 1992:144).

Teen Maart 1966 was Suid-Afrika “vir alle praktiese doeleindes ’n eenpartystaat”, en het Pienaar volgens Mouton (2002:60–1) onophoudelik die *oop gesprek* gepropageer. Sy “begeerte” vir ’n *oop gesprek* oor Suid-Afrika se uitdagings het “soos ’n goue draad deur al die uitgawes van *Die Beeld*” geloop (Mouton 2002:88–90).

In die eerste *Rapport* van 29 November 1970 (die geamalgameerde Sondagblad tussen Naspers se *Die Beeld* en Perskor se *Dagbreek*) het Willem Wepener, as eerste redakteur (Vosloo was nuusredakteur) (Scholtz 1992:255) dit gou duidelik gemaak dat hulle nie deur Afrikanerpolitici voorgeskryf sou word nie: “Whatever pious words they might use [...] what they wanted was not a newspaper but a propaganda sheet. *Rapport* has no intention in meeting their wishes” (McClurg 1987:53).

Wepener het in sy heel eerste hoofartikel onder die opskrif “Die gesprek” aangesluit by die Van Wyk Louw-diktum, asook dié van sy voorganger Pienaar (in *Die Beeld*): “Een ding bly vir ons ’n lewensvoorwaarde: die gesprek moet nie afgesluit word nie. Die vrye meningswisseling is die lug waarsonder ons nie kan lewe nie – die vrye meningswisseling tussen mens en mens, tussen volk en volk” (Scholtz 1992:260). Daarna is in die gees van dié artikel op die middelblad jare lank ’n aktuele artikelreeks geplaas onder die titel “Die oop gesprek” (Wepener 1995:5). Die skrywer was Richard van der Ross, wat uiteindelik altesame 800 rubrieke onder die skuilnaam Gus Adams vanuit die bruin perspektief binne die “oop gesprek” sou skryf (Verster 2013:1). Pienaar het onder meer in 1973 in *Rapport* geskryf dat die verzet teen “’n verbygaande orde” bemoedigend is en “dat op elke vlak frisse winde onder die jong mense waai, al sou daar ook newe-dampe van verrotting wees” (Steyn 1992:384).

Steyn (1992:380) sou later skryf dat die aard van kritiek op Afrikanernasionalisme en die NP tussen 1949 en 1990 “ingrypend verander” het. Volgens Steyn het Cillié dit benadruk dat Louw se *lojale verzet* een van die begrippe was wat onder die vernaamste “gereedskap is in die proses van voortdurende vorming in die Afrikaanse joernalistiek”. Steyn het geskryf dat vir Cillié die ander kernbegrip die *oop gesprek* was. Volgens Steyn het die oop gesprek in koerantkolomme weerklink, en nie altyd met die welgevalle van die politieke leiers nie, soos geblyk het uit briewe van Hendrik Verwoerd en P.W. Botha aan die redakteur van *Die Burger*.

Dit is ook dié twee begrippe *lojale verzet* en die *oop gesprek* wat as sleutels vir die interpretasie van die 1997-gebeure gebruik kan word.

5. Konteks: Die Waarheid-en-Versoeningskommissie

Die eerste openbare vergadering van die Waarheid-en-Versoeningskommissie (WVK) is simbolies op 16 Desember 1995 gehou. Dit was die “Ou Suid-Afrika”-feesdag van Geloftedag, vroeër Dingaansdag, die herdenking van die konflik by Bloedrivier, en die “Nuwe Suid-Afrika”-feesdag, naamlik Versoeningsdag. Uiteindelik sou die WVK vir Naspers vir ’n heel ánder “Piekniek by Dingaans” – om die titel van ’n gewilde proteskabaretstuk te gebruik – sorg.

Volgens Brits was die doel van die WVK onder meer om aan Suid-Afrikaners wat hulle aan menseregtevergrype skuldig gemaak het, die kans te gee om daarvoor te getuig, en dat om amnestie aansoek gedoen kon word. “Dit was deel van die poging om die wonde van die verlede te probeer heel” (Brits 2012:570–3). Apartheid-slagoffers is aangemoedig om by openbare sittings te getuig. Kruisondervraging van getuies is nie toegelaat nie, maar hoorsê-getuie is aanvaar. Die WVK het volgens Brits meer as 21 000 verklarings ontvang en amnestie is aan meer as 1 000 mense verleen.

In van die Naspers-koerante is die WVK as die “lieg-en-bieg-kommissie” beskryf. Die voorsitter, Desmond Tutu, is nie alleen gedemoniseer nie, maar dikwels ook belaglik voorgestel (Esterhuyse 2000:63–76). Die Afrikaanse Handelsinstituut was die enigste Afrikaner-instelling wat erken het dat hy rassediskriminasie ondersteun het, en die NG Kerk het bely dat dit “’n fout” was om apartheid goed te keur (Brits 2012:573).

Onder die WVK se spesiale sittings was een vir die media. Dit is van 15 tot 17 September 1997 gehou. Alle media is uitgenooi om voorleggings te doen. Die sittings vir die media het gefokus op hul rol tussen Maart 1960 en 10 Mei 1994 (Potgieter 1997a). In ’n brief aan Vosloo is geskryf dat die kommissie twee soorte voorleggings verwag het:

[F]irstly, to offer victims, particularly those journalists whose stories of abuse under apartheid have not been heard, the opportunity of telling their stories; and, secondly, to provide “as complete a picture as possible” of the “nature, causes and extent” of such abuses, including “the antecedents, circumstances, factors and context of such violations”.

Potgieter het ook geskryf: “[I]t is not simply a question of looking at the role of the media during the apartheid years, and the experiences of individual journalists during those years, but also of describing the context in which the media functioned.”

Verskeie briewe is uiteindelik tussen Vosloo en die WVK gewissel in ’n poging om mekaar te vind (dié briefwisseling is ook deur Vosloo aan alle Naspers-joernaliste wat sou belangstel, beskikbaar gestel). Vosloo het in sy eerste brief sy bedenkinge gelug en gesê dat die maatskappy graag “in ’n opbouende gees wil saamwerk”, maar eers antwoorde op sekere vrae verlang (Vosloo 1997a). Vosloo: “Die betrokkenheid van die Komitee oor die Skending van Menseregte by die media se rol is een sensitiwiteit. Die indruk word gewek dat dit daarom gaan om verantwoording te doen oor vergrype van media wat die menseregte van ander geskend het.” Vosloo het verwys na ’n WVK-verklaring oor die uitwys “van wandade (‘violations’) en die verkryging van ‘as complete a picture as possible of the nature and extent of (such) abuses’.”

Vosloo (1997a) het geskryf:

[Dit] maak ons ongemaklik, aangesien Naspers dit onomwonde wil stel dat hy hom nie skuldig ag aan enige skending van menseregte of ander gelykluidende misbruike nie. Vir ons sou deelname nie beteken dat ons verantwoording of belydenis kom doen of apologie kom vra nie.

Die vraag, het Vosloo (1997a) geskryf, was dat as daar reeds so ’n verwagting van sulke wandade was,

watter nut het dit om ons standpunt in te neem en dan die risiko te loop dat ’n instansie soos ons se goeie trou, geloofwaardigheid en integriteit van openbare forums aangeval word, soos op die politieke terrein inderdaad in sittings van die WVK gebeur het?

Vosloo het gemeen ’n eerste struikelblok is die gebrek aan ’n historiese perspektief, en die tweede die redaksionele selfstandigheid van Naspers-koerante. Die Afrikaanse blaai het

“van die beginjare in die Afrikaans-nasionale dampkring ’n plek gevind”, maar *City Press* het “uit die staanspoor van sy verbintenis met Naspers sy missie gehad”, naamlik “die verwerping van apartheid” en om “ten gunste van die swart bevrydingstryd” te stry. Hy het ook geskryf dat dit hopelik duidelik sal wees dat dit vir Naspers – “vir wie ’n billike, ewewigtige en histories geregverdigde taksering van sy koerante se rol in die apartheidsjare ’n saak van hoë erns is” – nie bloot gaan oor hy wil of nie wil getuig nie. Dit gaan oor Naspers se vertroue in die proses en die vermoë om by ’n resultaat te kom

wat inderdaad vir die definiëring van die waarheid en die bevordering van versoening waarde sal hê. Dit gaan ook oor ons verantwoordelikheid teenoor onself, ons geloofwaardigheid by geslagte se lesers en teenoor die geskiedenis om ’n bydrae te lewer wat aan die gewigtigheid van die saak reg sal laat geskied.

Vosloo het geskryf dit gaan oor “’n billike hanteringsbasis deur die WVK”. “Indien u vir ons tevredenheid kan aanbied, sou ons bereid wees om ’n voorlegging te kom doen.”

Die WVK het geantwoord dat hy dit “onomwonde stel” dat dit nie daarom gaan om skuldiges uit te wys of om ’n party in die beskuldigdebank te plaas nie (Potgieter 1997b). “Daar is gevolglik geen vooropvatting dat die Media [sic] en meer spesifiek die Afrikaanse pers daders van growwe skendings van menseregte is en nou tot verantwoording geroep word nie.” Die Kommissie het geskryf hy neem kennis van die historiese perspektief soos vervat in die boek *Oor grense heen* [wat deur Naspers na die WVK gestuur is], maar wil “voorstel dat u oorweeg om ’n verwysing na die historiese agtergrond by ’n formele submitisie in te sluit”. Die Kommissie het ook geskryf dat hy “die openhartigheid en erns” waarmee Naspers die saak benader, “baie hoog op prys stel”.

Hierop het Vosloo (1997b) geantwoord dat die bedenking oor die “uitwys van wandade” nie beantwoord is nie:

U versekerings, tesame met ons eie standpunt dat die Nasionale Pers hom nie skuldig ag aan enige skending van menseregte of ander gelykluidende misbruike nie, bevestig ons standpunt dat ons nie ’n belydenis te doen of ’n apologie te lewer het nie.

Die Naspers-direksie het die finale besluit oor ’n voorlegging aan die WVK aan die diskresie van Vosloo oorgelaat (De Kock 1997:27). Volgens Vosloo self het hy sy besluit gegrond op een woord: *lojaliteit* (Vosloo 2015:78). Hy het in 2015 geskryf dat dit vir hom sou wees soos om “die hele wese van Naspers te verloën”:

Ek het geweier om groot geeste, boumeesters van die Pers, mentors en voorlopers soos Piet Cillié, Schalk Pienaar, Rykie van Reenen en Willem Wepener, en uitgewers soos Danie van Niekerk en Koos Human, en leiers soos MER, Alba Bouwer, Dirk de Villiers, Phil Weber, Willie Hofmeyr (om ’n paar te noem), te verloën oor wat hulle in die lig tot hul beskikking in hul diensjare as leiers geskryf of gedoen het.

Uiteindelik, het Vosloo (2015:78) gevra: “Moes ek die hele gees van lojale verzet, soos geformuleer deur Van Wyk Louw, en deur Naspers uitgegee, verloën?”

Die gebeure het Vosloo diep geraak. Hy het later geskryf dat hy geïsoleerd gestaan het in dié private en openbare storm, met die beeld van “die bullebak wat weier om te getuig” (Vosloo 2015:78).

Die twee groot Engelse koerantgroeperings van toe, Independent Newspapers en Times Media Limited, het voorleggings gedoen, maar nie een van die twee Afrikaanse mediagroepes van toe, Naspers en Perskor, nie. Op die oog af kon dit lyk of die “tradisionele verdelingslyn” tussen konserwatief en liberaal gehandhaaf is, het een ontleder geskryf (Skjerdal 2000:175–89),

[b]ut a closer look reveals differing opinions on both sides. There were prominent media professionals in the English camp who *opposed* a submission from the liberal press, accordingly, there were prominent media professionals in the Afrikaans press who *supported* a submission from the formerly NP-supporting press.

Swart joernaliste het met bitterheid getuig hoe hulle deur Engelse kollegas in die Engelse media behandel is. Onder hulle was Joe Latakomo, Denis Pather en Moegsien Williams, wat ’n snydende kritiek oor Engelse liberalisme en die pers geskryf het (Berger 2002:254–77).

Omvattende literatuur rondom die WVK bestaan, as monografieë (byvoorbeeld Krog 1998), essaybundels, akademiese-joernaal-artikels en, uiteraard, beriggewing en diepte-artikels in die massamedia (byvoorbeeld twee onlangs, dié van Rabe (2017) en Van der Westhuizen (2017)). Op LitNet en in *LitNet Akademies* alleen byvoorbeeld lewer die trefwoord “WVK” altesame 380 trefslae op (WVK 2017). Al hierdie artikels is uiteraard nie navorsingsartikels nie, maar dit gee ’n aanduiding van die omvang van literatuur oor die WVK. Van die werk wat fokus op die Afrikaanse pers en die WVK, as aanduiding van slegs maar ’n paar, is dié van Du Plessis (1998:55–6), De Beer en Fouché (2000:190–206), Skjerdal (2000:175–89), Krabill (2001:567–85), Verdoornag (2005:181–99) en Wasserman (2009:61–80; 2013).

6. Wél ’n Naspers-verklaring

Wat nie algemeen bekend was nie, was dat hoewel Naspers nie ’n voorlegging gedoen het nie, een wel voorberei is. Leopold Scholtz, geskiedkundige en toe adjunkredakteur van *Die Burger*, is opdrag gegee om dié dokument saam te stel. Dit was getitel “Verklaring aan die Waarheids-en-Versoeningskommissie” en het begin deur konteks oor die Afrikaner as volk te gee (Scholtz 1997:1). Scholtz het onder meer geskryf:

Elke volk is die produk van die historiese kragte wat op hom ingewerk het, so ook die Afrikanervolk. As die Waarheids-en-Versoeningskommissie dus wil begryp wat sedert 1948 rakende apartheid en menseregte-skendings gebeur het, sal hy ’n behoorlike begrip van dié historiese kragte moet verkry.

Geen historiese proses is eenvoudig nie en “heelparty historiese kragte in die geval van die Afrikanernasionalisme en apartheid” moes geïdentifiseer en gekontekstualiseer word (Scholtz 1997:1), en die skrywer het dit gevolglik onder die hofies “Die Afrikaners se geringe getalsterkte”, “Die gevoel van bedreiging”, “Geografiese en geestelike isolasie”, “Die Britse imperialisme en kapitalisme” en “Die Duitse romantiese nasionalisme” bespreek.

Scholtz het geskryf dat die Afrikaner se politieke kultuur deur twee teenstrydige kenmerke oorheers is: rebelsheid en onderdanigheid (1997:2). Daar was 'n byna anargistiese drang na vryheid, maar terselfdertyd 'n "sterk patriargale tradisie van gehoorsaamheid aan leiers en gesagsfigure".

Met die verkiesingsoorwinning in 1948 het die Afrikaner "weer sy eie baas geword" (Scholtz 1997:2). Afrikaners was "vasbeslote om dit nie weer prys te gee nie. Dit was een van die belangrikste faktore wat apartheid voortgebring het" (Scholtz 1997:3). Die "oorweldigende getalle-oorwig van die swartes" het 'n "onverbiddelike logika" geskep: 'n "normale" demokrasie met 'n stelsel van een mens een stem "sou onherroeplik die einde van die Afrikaners se selfbeskikking beteken het". Soos wat "hulle in 1902 onder die Britse hiel geplaas is, het hulle geredeneer, sou hulle nou onder swart heerskappy verswelg word".

Om die Afrikaner te verstaan, het Scholtz (1997:4) geskryf, moes sy reaksie op Britse imperialisme verstaan word. Taal was maar een kwessie; die imperialistiese aanslag was nie net op die politiek-kulturele vlak nie, maar ook ekonomies. Britse maatskappye het "op beduidende skaal in Transvaal sake begin doen en in die proses arm, ongeskoolde Afrikaners teen 'n hongerloon in diens geneem". Afrikanerleiers is gevolglik ook deur die Duitse nasionaal-sosialisme beïnvloed (Scholtz 1997:5). Dit was volgens Scholtz egter 'n meer "romantiese sosialisme". Afrikaner-intellektuele het in die 1930's "ontdek" dat Afrikaners "'n organiese volk" is, nie "'n blote groep individue wat dieselfde taal praat" nie. Dis daarom simplisties om te sê dat apartheid deur die Naziïsme geïnspireer is, het Scholtz geskryf.

Volgens Scholtz is die apartheidsburokrasie hoofsaaklik deur Verwoerd geskep: "Hieroor moet die geskiedeniswetenskap nog die insigte skep, maar oppervlakkig lyk dit of Verwoerd, van oorsprong 'n Nederlander, die apartheidbeleid met die tipiese deurtastendheid wat Noordwes-Europa kenmerk, benader het – en dalk daardeur beïnvloed is" (Scholtz 1997:6).

Naspers as instelling kan nie los van Afrikanergeskiedenis gesien word nie (Scholtz 1997:7). "Wat hom in die volk daar buite afgespeel het, het noodwendig 'n neerslag gevind in die Pers en sy publikasies, wat op hul beurt 'n duidelike rol gespeel het in die stuur van sake."

Ná die verlies van die Boererepublieke het Afrikaners soos vreemdelinge in hul eie land gevoel (Scholtz 1997:7). "Twee organisasies is opgerig om die emansipasie van die Afrikaners te bevorder, te wete die Nasionale Party en die Nasionale Pers. Hoe innig die band destyds was, blyk al uit die ooreenkoms in die naam." Sonder dat die Pers ooit die ondergeskikte van die Party was, skryf Scholtz, het die twee 'n gemeenskaplike strewe en doelstelling gehad om die Afrikaner op te hef "uit die moeras van geestelike moedeloosheid, politieke onmagtigheid en ekonomiese agtergesteldheid" waarin hy vasgevang was. "Die een sou op die parlementêre front veg; die ander op die publisiteitsfront."

Scholtz (1997:7) meen teen die 1960's "was die emansipasieproses só ver gevorder dat die innige band tussen die Pers en die Party al hoe minder sin gehad het". Dat die band nie toe al verbreek is nie, het die geloofwaardigheid van die Pers se dagblaaie aangetas. "Bowendien is so 'n innige band, seker waar daar geen dwingende redes voor bestaan nie, in beginsel verkeerd."

Naspers-koerante het deur die dekades altyd die gematigde kant in opeenvolgende magstryde in Afrikanergeleedere gekies, "en in die proses het hy soms kwaai met meer ekstremistiese

faksies gebots” (Scholtz 1997:8). Volgens Scholtz het Naspers-koerante “[d]warsdeur die ideologiese stryd tussen die sogenaamde verligtes en verkramptes [...] strykdeur die kant van eersgenoemdes gekies”. Die HNP, die KP en ander verregse bewegings soos die AWB is “genadeloos beveg”. Hy skryf die koerante was dikwels aan die voorpunt “van verkennende en vernuwende denke” en die Pers se uitgewerye “het herhaaldelik met die Regering oor sensuur gebots”. Die koerante het ook standpunt teen die noodtoestand en maatreëls teen persvryheid ingeneem.

Scholtz (1997:8) beklemtoon dat Naspers in die 1970’s en 1980’s ’n “duidelike identiteitsverruiming” ondergaan het. Die bevryding van wit Afrikaners en die bevordering van hul belange was ’n eksklusiewe doelwit wat “allengs gegroei [het] tot die bevordering van die Afrikaanse taal en ál sy sprekers”.

Scholtz (1997:8) het die dokument afgesluit: “Die Nasionale Pers het in die loop van die jare duidelike foute begaan. As aanvaar word dat apartheid ’n fout was, was dit ook ’n fout om dit te steun.” Ook (1997:9):

Apartheid, so word vandag taamlik algemeen deur die Afrikaners erken, was fout – fout in beginsel en fout in sy praktiese uitvoering. Dis ’n beleid wat nie werklik rekening gehou het met die gevoelens en behoeftes van die swartes, bruines en Indiërs nie, wat hul menseregte op groot skaal geskend het.

En (1997:10): “Die Afrikaners is nie geneties voorbestem om slegter as ander volke te wees nie. Hul optrede sedert 1948 was die gevolg van talle historiese faktore wat op ’n unieke wyse by hulle saamgekom het.”

Dié dokument is egter nooit aan die WVK voorgelê nie. ’n Oudredakteur van *Die Volksblad*, Hennie van Deventer, wat in 1997 hoof was van Nasionale Koerante onder die organisasiestruktuur van toe, het wel ’n voorlegging in sy persoonlike hoedanigheid gedoen.

Van Deventer het gemeen dat redakteurs dikwels hul lesers se vermoë tot by breekpunt gestrek het om die nuwe politieke denke (ten gunste van hervorming) te begryp. Afrikaanse redakteurs, het hy geskryf, was geen slaafse naperaters van die NP nie, maar het ’n prys betaal in die vorm van verlies van lesers, dreigemente van regs, en persoonlike trauma (De Kock 1997:27).

7. Die interne en openbare stryd

Wat betref algemene beriggewing oor die WVK het *Die Burger* aanvanklik ’n “versigtig optimistiese” houding teenoor die WVK ingeneem (Botma 2011:127). Die koerant se “amptelike standpunt” het egter ontwikkel tot “open hostility, often aimed personally at the chairman, Archbishop Desmond Tutu”. Die redakteur, Ebbe Dommissie, het die WVK se optrede beskou as ’n “bevooroordeelde heksejag” op Afrikaners.

Tog het *Beeld* al in Desember 1996 in ’n hoofartikel geskryf dat die media nie hulself van die WVK-proses kan uitsluit nie:

Terwyl die soeklig van die Waarheids-en-Versoeningskommissie reeds skerp gerig is op die veiligheidsmagte van die vorige politieke bedeling, die kerke en selfs die mediese professie, is dit net logies dat dit van ander instansies en beroepsgroepe verwag word om die WVK ook in te lig oor húl rol in die apartheidsjare. Die vraag is net hoe ver 'n mens die proses behoort uit te rek. Die WVK durf nie in 'n inkwisisie te ontaard nie. (Media se rol 1996:8)

Volgens dié hoofartikel het *Beeld* reeds by verskeie geleenthede mense, instansies en kerke aangeraai om voor die WVK te verskyn: “Ons kan onmoontlik onself van so 'n proses probeer uitsluit.” Die artikel het ook gelui dat alles wat die media doen, wel in die openbaar is, en dat “*Beeld* spesifiek [...] niks [het] om weg te steek nie”. Die hoofartikel het ook daarna verwys dat die blad wel die NP ondersteun het, maar ook skerp gekritiseer het, dat in gedagte gehou moet word “hoe wetgewing die media verhinder het om inligting te openbaar”, en dat koerante verplig was om op 'n daaglikse grondslag regsadvies in te win. “Selfs by die owerhede was dikwels twyfel oor die toelaatbaarheid van iets. Gevolglik is meermale besluit om liefs iets weg te laat, pleks van 'n wet te oortree.”

Daar was groot druk uit *Beeld* se redaksie om te getuig – ook dreigemente dat hulle sal bedank indien dit nie gebeur nie. Volgens Friedman (1997) het die redakteur, Johan de Wet, dit beklemtoon dat hy nie namens *Beeld* of die ander publikasies kan praat nie. Maar by jonger Naspers-redaksielede, by *Beeld* veral, het die druk opgebou dat die maatskappy die geleentheid moet gebruik om 'n voorlegging te doen. Soos Du Plessis (2015:84) dit gestel het:

Naspers se afwysende houdings het my teleurgestel; ek het gedink hy begaan 'n historiese fout. Tydens die WVK-sittings was die hele land een groot luisterpos: Oral is fyn geluister, nie net na wát gesê is nie, maar ook hóé dit gesê is. Dit was 'n unieke geleentheid om 'n helder stem te laat hoor waarmee die maatskappy beslissend met sy verlede kon handel. Die geleentheid sou hom dalk nooit weer voordoen nie.

Skygbaar onafwendbaar het twee linies binne die maatskappy – 'n ouer een, in gesagsposisies, en 'n jonger een, van wie etlike as adjunk- of assistentredakteurs – met grofgeskutte woorde teenoor mekaar begin stelling ingeneem.

Dit is dalk ook aangevuur deur die steeds fisiese teenwoordigheid in 1997 van die genoemde borsbeeld van Malan in die Naspers-hoofkantoor as simbool van die apartheidsverlede, hoewel ouer Naspers-joernaliste inderdaad daarvan oortuig was dat hulle apartheid stuksgewys afgebreek het. Jonger joernaliste was egter ongedurig, en die feit dat Naspers nie die geleentheid gebruik het om voor die WVK te getuig nie, het die pot laat oorkook.

Die stryd het uiteraard ook na die openbare domein uitgekring deur die beriggewing daaroor, waarvan selfs op die voorblad. Op 4 Julie 1997 is byvoorbeeld oor Hennie van Deventer, toe uitvoerende hoof van Nasionale Koerante, se voorlegging aan die WVK berig. In sy voorlegging het hy betoog dat “Afrikaanse koerante se sleutelrol as drywers van politieke hervorming binne die breë Afrikaans-Nasionale gemeenskap [...] eenvoudig verontagsaam” word (Afrikaanse koerante se 1997:4).

Van Deventer het sy voorlegging as 'n persoonlike perspektief oor die rol van *Die Volksblad* van 1980 tot 1992, toe hy dié koerant se redakteur was, beskryf. Sy voorlegging was ook nie

bedoel as 'n formele voorlegging “wat die hele omvangryke onderwerp van die Afrikaanse koerant se rol in daardie tydperk probeer bestryk nie. Dit is ook geen Naspers inisiatief nie. Ek praat net namens myself.” Volgens Van Deventer het Afrikaanse koerante nie nodig gehad om te “bieg” nie. Hy sou geen aandeel hê aan die ontkenning van sy loopbaan as redakteur, of sy koerant se rol om 'n beter toekoms vir almal te verseker nie. Van Deventer het gemeen die kritiek teen Afrikaanse koerante “wek die wanindruk dat hulle slaafse napraters van die Nasionale Party was. Hulle word geteken as stoere kampvegter vir die behoud van blanke bevoorregting deur die handhawing van die status quo.” Maar, het hy geskryf,

'n [b]elangrike aspek wat ook hoegenaamd nie in daardie soort kritiek verreken word nie, is die mate waarin die Afrikaanse koerante se hervormingsfokus die grense van hul lesers se ontvanklikheid vir nuwe politieke insigte gedurig tot breekpunt, en selfs verby breekpunt, getoets het.

Einde Julie is Naspers se formele antwoord aan die WVK op die voorblad van *Die Burger* onder die opskrif “Naspers sê vir WVK hy het niks om te bely” gerapporteer (Naspers sê vir 1997:1). Die berig het gelui dat “[d]ie Nasionale Pers [...] hom nie skuldig [ag] aan enige skending van menseregte of ander misbruike nie. Daarom is hy nie bereid om voor die Waarheids-en-Versoeningskommissie verantwoording te doen of apologie aan te teken nie”. Volgens dié berig is “[d]ie indruk [...] gewek dat dit gaan om verantwoording doen oor vergrype van media wat die menseregte van ander geskend het”. Vosloo is aangehaal dat hy sy kommer uitgespreek het oor die aanvanklike hoëprofiel-betrokkenheid van Raymond Louw se Freedom of Expression Institute (FXI) by die ondersoek. “Die FXI glo die Pers is skuldig aan allerlei wandade en dat daar gevolglik belydenis moet wees.”

Potgieter, as hoof van die kommissie se mediakomitee, het dit volgens die berig egter in sy antwoord “onomwonde” gestel dat die oogmerk van die openbare sitting nie is om “skuldiges ten opsigte van growwe menseregteskendings uit te wys of om enige party in die beskuldigdebank te plaas nie”. Die komitee vir growwe menseregteskendings hanteer die sitting bloot “om doelmatigheidsoorwegings”.

Twee weke later, soos op 15 Augustus berig, het Vosloo gesê dit was sy taak “om apartheid op die ashoop te gooi” (Naspers het apartheid 1997:2). Hy het op 'n bestuurskonferensie van die Nasionale Pers gepraat, waar hy gesê het die maatskappy het “kleurblind” geword en het “die slagspreuk aanvaar: ‘Publiseer vir 'n voller samelewing’, met die doel om die land se enigste waarlik nasionale pers te wees”. Hy het herhaal: “Ons het ons koerante gespeen van politieke affiliasies tot volle outonomie.” Vosloo het gesê indien hy gevra sou word om 'n kort antwoord aan die WVK te gee, sou dit wees: “Naspers het apartheid uitgegooi.” Hy het toe ook verwys na die komplekse uitdagings van nuwe publikasietegnologie en hoe “die bes opgeleide en bes toegeruste maatskappy” die voortou sal neem. En: “Behou die beproefde en beproef die nuwe, moet u slagspreuk wees.”

In Augustus se *Naspersnuus*, personeelblad van die maatskappy, is ook oor die kwessie berig:

Nasionale Pers het ná heelwat korrespondensie en samesprekings met van die kommissarisse van die Waarheids-en-Versoeningskommissie besluit om nie 'n voorlegging namens al sy filiale oor die Pers se rol in die apartheidsjare te doen nie,

omdat hy “hom nie skuldig ag aan enige skending van menseregte of ander misbruik nie”. (Ons het apartheid 1997:4)

Vosloo het aan *Naspersnuus* gesê die Pers is nie “gedagvaar om ’n voorlegging te doen of oor wandade te kom bieg nie”, maar genooi om tot die werk van die kommissie oor die rol van die pers by te dra. Hy het ook verwys na die voorlegging (deur Scholtz voorberei) wat die Pers gereed gekry het “indien hy gedagvaar sou word”. Ná “deeglike oorweging” is egter teen die formele voorlegging van die dokument besluit.

In dieselfde uitgawe is egter ook kritiek van ’n werknemer teen die besluit geplaas, wat die omvang van die kritiek binne die maatskappy weerspieël. “Huisgenoter, Kaapstad” het geskryf:

’n Vraag: As ons binne die Pers glo dat apartheid in wese ’n stelsel van menseregteskending was, en gegee die feit dat ons publikasies oor dekades heen dié stelsel getrou onderskryf, ondersteun en verdedig het, hoe kan ons dan ook glo dat die Pers nie aandadig was aan die skending van menseregte nie? (Het ons dan 1997:8)

Vosloo het as uitvoerende voorsitter repliek gelever en geantwoord dat die skrywer die opdrag van die WVK verkeerd gelees het, naamlik dat dit nie daarom gaan om skuldiges ten opsigte van growwe menseregteskendings uit te wys of om enige party in die beskuldigdebank te plaas nie, en dat die stelling dat Naspers-publikasies “oor dekades heen dié stelsel getrou onderskryf, ondersteun en verdedig het”, van onkunde getuig. Naspers-publikasies het inderdaad “oor baie jare verandering en uiteindelik die ‘mirakel’ van ’n vreedsame oorgang na ’n nuwe bestel te weeg gebring”. Hy het verder geskryf dat hy die volledige korrespondensie tussen Naspers en die WVK aan die skrywer stuur vir ’n volledige perspektief.

Oor die rol van die WVK het Du Plessis (1997) op 7 Augustus (toe die interne stryd al fel was) in die rubriek “Politieke Beeld” onder die opskrif “Uitskel help nie. WVK met foute en al is op koers” geskryf dit is insiggewend hoe sienings oor die WVK geskuif het: “Twee jaar gelede, toe die proses begin het, was die felste teenkanting dié van ’n verharde swart houding wat gesê het: ons stel nie belang in blootlegging, amnestie en versoening nie. Ons wil geregtigheid hê.” Daarteenoor wou “belangrike leiers en denkers uit die apartheidsera” niks weet van ’n WVK nie en wou hulle ’n algemene, wetlike amnestie gehad het. Die WVK was volgens Du Plessis die middeleg tussen ’n “Neurenberg en wetlik gesanksioneerde geheueverlies”. Hy het dit beskryf as “’n [p]olitieke kompromis, ontvang en gebore in die sonde van ’n klassieke ruiltransaksie tussen twee teenstanders wat albei vuil hande gehad het”. Hy het gemeen dat die WVK tussen die “twee non-opsies van Neurenberg en ’n blanko amnestie” op koers was, “onvolmaak en vol foute, maar steeds op koers”. Ook: “En ondanks al die uitskellery, nog steeds die beste kans wat Suid-Afrikaners gehad het en sal hê om die boeke van die verlede vir oulaas oop te maak voordat hulle vir goed toegemaak word.”

Op 15 Augustus is berig dat Vosloo in ’n toespraak gesê het sy werk was om apartheid op die ashoop te gooi (Van Staden 1997:2). “Ons het die maatskappy kleurblind gemaak en die slagspreuk aanvaar: ‘Publiseer vir ’n voller samelewing’, met die doel om die land se enigste waarlik nasionale pers te wees.” Hy het ook gesê dat die koerante “gespeen [is] van politieke affiliasies tot volle outonomie”. In ’n onderhoud het Vosloo gesê Naspers se koerante het “ten volle onafhanklik” van die NP geword en die maatskappy het ondernemings geskep wat

die werklikhede van die land weerspieël het (De Kock 1997:20–7). Vosloo het ook in dié onderhoud sy woorde herhaal dat hy sy rol gesien het as om apartheid finaal op die ashoop te gooi. Dié kort en kragtige stelling sou ook sy “kort antwoord aan die WVK” wees, het De Kock geskryf.

In September se *Naspersnuus* was daar briefwisseling tussen Julia Viljoen van *Huisgenoot* en Vosloo. Sy het geskryf:

Waar ’n koerantgroep se politieke lojaliteite lê, hoef jy nie in sy geskiedenis te gaan soek nie. Jy lees dit in sy nuus- en kommentaarkolomme. Daar kry jy die “big picture”.

En die “big picture” aangaande Naspers se Afrikaanse koerante was dat hulle oor dekades heen NP-ondersteuners was, getroue ondersteuners, natuurlik soms met kritiek oor sekere aspekte van apartheid, en uiteindelik ook as deelnemers aan die proses toe die party ’n nuwe soort toekoms begin oorweeg het.

En die Pers? Sal die gewone man ons onthou as die NP-ondersteuners wat, in ’n tyd toe mense en instellings oral om ons die hand in eie boesem gestee het oor die verlede, bloot dit as finale woord te sê gehad het: “Ons het niks om te bely nie.”? (Viljoen 1997:4).

Hierop het Vosloo geantwoord dat die direksie die finale besluit aan hom oorgelaat het. Ná korrespondensie met die WVK, wat hy aan Viljoen gestuur het, het hy besluit om die uitnodiging van die hand te wys. Hy het ook geskryf dat die korrespondensie beskikbaar is aan alle redaksielede wat briewe aan *Naspersnuus* geskryf het. Hierna het hy puntsgewys onder meer geantwoord:

1. Die direksie lê beleid neer, en redakteurs neem leiding van die direksie Verslaggewers maak nie die beleid van ’n koerant nie – slegs die redakteur het daardie gesag. In die tydperk wat die WVK se ondersoek beslaan, was net een van ons huidige dagbladredakteurs in die amp. Daar kan nie van opvolgers ná 1994 verwag word om in te staan vir hul voorgangers se beleidsrigtings nie.

’n Verslaggewer rapporteer aan sy/haar redakteur en moet dié se standpunt aanvaar, want die redakteur het die gesag as beleidraer.

Dit staan individue vry om na eie insig te handel, maar dan as individu en nie as byvoorbeeld verslaggewer van ’n bepaalde publikasie nie.

2. Naspers maak geen geheim daarvan of hardloop nie weg van die feit dat sy dagblaaie apartheid ondersteun het nie. Ook dat dieselfde koerante apartheid help afbreek het. Daarom het ons ter wille van perspektief vir die WVK aanbeveel dat hy Naspers se koerante se amptelike geskiedenis lees eerder as ’n bondige voorlegging.

Naspersnuus het daarmee ook aangekondig dat hy sy korrespondensie oor die saak sluit.

Vir die twee hoofprotagoniste, Ton Vosloo en Tim du Plessis, toe ’n adjunkredakteur van *Beeld* en aangewese redakteur van *Die Burger*, was dit veel meer as ’n verskil van mening,

maar 'n besonder traumatiese en diep persoonlike ervaring. Vosloo het verwys na die pyn wat hy ervaar het weens die “thoughtless act of disloyalty towards a great institution” (De Kock 1997:23). In 'n onderhoud veel later het Vosloo in 2011 beklemtoon dat die trauma en vertrouensbreuk “a fair bit of tossing and turning in bed at night” veroorsaak het (Neethling 2011). “During this time, he had to face perhaps the biggest personal disappointment of his professional life.” Vosloo self het jare later daarvoor geskryf dat “die wroeginge ná sewentien jaar nog diep in my lê” (Vosloo 2015:77), en Du Plessis (2015:85) sou self met emosie oor onder meer een voorval in 1997 skryf:

In September 1997 het Vosloo op 'n Naspers-leiersberaad by die Victoria-waterval die laaste keer as uitvoerende hoof van die groep opgetree. 'n Informele onthaal is die aand in 'n reuse-boma gehou. By die voorafdrankies het Vosloo met my en Lizette Rabe, toe redakteur van *Sarie*, gesels. Gou was ons by Naspers en die WVK. Ek onthou Vosloo het gesê nie eens Frederik van Zyl Slabbert dink Naspers hoef te gaan praat nie. Dit het my geruk, want ek het baie waarde aan Slabbert se sienings geheg. Maar my antwoord was dat Slabbert maklik kan praat; sy rekord onder apartheid verskil van dié van Naspers. Vosloo het al die redes herhaal waarom Naspers gekant was teen deelname. Ons gesprek het heftig geword, met Rabe wat hard probeer het om die vrede te bewaar – sonder sukses. Vosloo en ek is op 'n onvriendelike voet uitmekaar.

Die persoonlike trauma vat Du Plessis saam in dié formulering (2015:85):

Vir my persoonlik was dit die eerste moment van 'n hele paar soos wat die drama ontvou het. Nog sou volg, almal ewe intens. Vosloo was vyf jaar my redakteur by *Beeld*. Meer: Hy was ook 'n mentor en 'n vaderfiguur – een van die fynste mense wat ek ken. Dit was swaar om te weet jy is in onvrede met hom.

Dit was ook by dié bestuursberaad waar De Wet weer sy redaksie se saak ten gunste van 'n voorlegging gestel het, maar hy was nie suksesvol nie. Die ouer generasie joernaliste en mediabestuurders het gemeen dat die hervorming wat deur De Klerk vermag is, onmoontlik sou gewees het sonder die werk van Afrikaner-joernaliste “chipping away at the apartheid edifice when the policy proved unrealistic” (De Kock 1997:27). Hulle het sleutelrolle gespeel as drywers van verandering, en “[p]art of Naspers’ resentment of the Truth and Reconciliation Commission lies in its perception that the TRC has not – or is not inclined to have – any understanding of this struggle”.

Ook in die Engelse media het die interne stryd aandag gekry. Onder meer is in die *Mail & Guardian* geskryf dat *Beeld*-joernaliste gedreig het om te bedank indien 'n voorlegging nie gedoen word nie (Friedman 1997). Die *Cape Argus* het op 16 September, tydens die WVK se mediasitting, in 'n hoofartikel geskryf:

Conspicuous by their absence, however, are the actual allies of the apartheid regime, the Afrikaans press, which, in essence, has told the TRC to “go to hell”. We hope the TRC will make a special note of this section of the press which as a matter of policy, promoted racist ideologies. (Now for a 1997:9)

Dit is vier dae later deur 'n “Dawie” (die rubriek tradisioneel deur *Die Burger* se redakteur geskryf) met die tema “pers en apartheid” gevolg (Dawie 1997:12). In reaksie op die sitting is

geskryf dat “tipies, ’n paar taai klappe na die Afrikaanse koerante uitgedeel [is] oor die wyse waarop hulle in die apartheidstyd met die politiek en nuus omgegaan het”. Diegene wat self ’n “besmette” verlede gehad het, moes ter wille van hul aanvaarding “in die kringe waar hulle nou beweeg Roomser as die pous” wees, is geskryf. Egter ook: “Laat dit dadelik maar erken word: natuurlik het Afrikaanse koerante, ook *Die Burger*, foute begaan.” Maar dan vra die skrywer direk daarop ook retories: “Watter koerant begaan nooit foute nie?”

Dawie het geskryf dit “is nou duidelik dat die Afrikaanse koerante te lank voortgegaan het met steun vir die apartheidsbeleid, selfs nadat geblyk het dat dit onuitvoerbaar en boonop griewend vir die grootste deel van die Suid-Afrikaanse bevolking was”. Dan verwys hy na die ontstaan van sowel Naspers as die NP “ná die Anglo-Boereoorlog, toe die Afrikaners verneder, vertrap en bespot was”. “Die ooreenkoms in die naam dui aan hoe die twee, elk op eie terrein, hul hoofsaak as die sosiaal-ekonomiese en politieke emansipasie van die Afrikaners gesien het.”

Die Burger en sy susterkoerante, het Dawie geskryf, steun in 1997 die beginsel van die demokrasie, die vrye mark, openbare moraliteit, die bevordering van Afrikaans, en nie ’n politieke party nie. Sy steun vir apartheid was “binne ’n historiese konteks”. Egter:

[D]warsdeur die dekades van NP-bewind was die Nasionale Pers se koerante meer dikwels as nie aan die voerpunt van vernuwingsdenke. *Die Burger* se botsing met dr. Hendrik Verwoerd oor klein apartheid en bruin verteenwoordiging in die Volksraad is ’n goeie voorbeeld.

Dawie het ook geskryf dat “*Die Burger* se vernuwende denke die regstreekse aansporing was vir die latere oorwinning van die verligte boodskap binne die Afrikanerdom, en die gevolglike hervormings waartoe F.W. de Klerk in 1990 oorgegaan het”.

Die temperatuur onder die jonger garde joernaliste het egter bly styg. Dié groep redaksielede van Naspers-koerante en -tydskrifte het gemeen ’n voorlegging moet gedoen word. Hoewel die finale syfer onseker is, het sowat 127 Naspersers uiteindelik elk ’n individuele voorlegging gedoen waarin hulle die aandeel wat die Afrikaanse media aan apartheid gehad het, verklaar het. Die Nasionale Argief in Pretoria, waar die WVK se dokumente gehou word, het rekord van sowat 40 verklarings (Du Plessis 2015:88).

Die verklaring word as Bylae A by hierdie artikel aangeheg. Dit was die werk van Tobie Wiese, toe ’n adjunkredakteur van *Insig*, wat die eerste konsep geskryf het, waarna dit deur hom en Du Plessis (2015:87) verfyn is. Dit is daarna na individuele joernaliste gestuur om as individue te teken. Buiten die joernaliste van Naspers-koerante en -tydskrifte het ook oudjoernaliste die verklaring onderteken. Die verklaring was op ’n blanko vel sonder briefhoof (Du Plessis 2015:88). Volgens Du Plessis het elke ondertekenaar haar of sy huisadres per hand onderaan geskryf. In die Noorde is almal se verklarings in een bondel na die WVK geneem; in die Suide is, volgens Wiese, die verklarings meestal individueel ingedien.

Du Plessis (2015:89) het ’n aparte brief op ’n blanko vel papier vanaf sy huisadres aan die voorsitter van die WVK gestuur waarin hy onder meer geskryf het:

Dit moet uitdruklik beklemtoon word dat al die verklarings in 'n persoonlike hoedanigheid gedoen is. Niemand is gemagtig om namens die Nasionale Pers of enige Naspers-publikasie te praat nie.

Ek wil graag op rekord plaas dat geen werknemer van *Beeld* of die Nasionale Pers met afdanking gedreig is indien hy of sy 'n voorlegging aan die WVK sou doen nie.

Hy het dit met “Tim du Plessis, joernalis verbonde aan *Beeld*” onderteken (Du Plessis 2015:89). Sy aangewese redakteurskap van *Die Burger* is intussen met “wedersydse instemming” gekanselleer (De Kock 1997:23).

Koerante was 'n integreerende deel van die apartheidmagstruktuur, het die verklaring gelui, en die joernaliste het hulle as moreel medeverantwoordelik beskou vir wat in die naam van apartheid gebeur het (Brits 2012:573). Die dokument het ook gelui dat lesers nie voldoende ingelig was oor die ongeregtigheid van apartheid nie, en dat Naspers deel was van 'n magstelsel wat apartheid ondersteun het, onder meer met steun tydens verkiesings en referendums.

Oor die interne ontvouing van die drama binne Naspers het Wiese, wat saam met Du Plessis en Arrie Rossouw (toe saam met Du Plessis adjunkredakteur van *Beeld*) die leiers van die “dissidente” was, later geskryf hulle het aan die *Beeld*-hoofartikel waarin geskryf is dat die media behoort te getuig, “vasgeklou soos nete want dit het vir ons die deur oopgeskuif om juis dit te doen” (Wiese 2012). Volgens Wiese het Vosloo en Du Plessis “'n paar gespanne gesprekke oor 'n moontlike voorlegging gehad”.

Wiese het gemeen die Naspers-bestuur het die tydsgees sleg gelees: “Dit was aan die einde van 1997, byna agt jaar na F.W. die Rubikon oorgesteek het, agt jaar nadat Die Muur geval het, post-modernisme was al deel van ons woordeskat [...] maar hulle was nog onder die indruk dat hulle hul werknemers se politieke mening en gewete kon voorskryf.” Wiese het bygevoeg: “Laat dit tot die eer van Naspers gesê word: Baie van die dissidente is metterjare bevorder. 'n Hele paar het redakteurs geword. Die name sal dit bevestig.”

Desmond Tutu het die verklaring verwelkom (Hoffman 1997a:10). Hy het “binne ure” nadat hy die individuele verklarings ontvang het, 'n verklaring uitgereik wat gelui het (Du Plessis 2015:89–90):

The Truth and Reconciliation Commission today received the submission which follows this statement, signed by 127 journalists from Nasionale Pers newspapers and magazines.

The submission has been endorsed by journalists, in their individual capacities, from *Beeld*, *Die Burger*, *Rapport*, *Volksblad*, *Insig*, *Huisgenoot*, *Sarie*, *You and Fair Lady*, as well as a number of former Nasionale Pers journalists. We understand that more are expected to sign.

Their submission is an extraordinarily powerful statement, and I welcome it on behalf of the commission and of victims of apartheid. While I understand they are not under threat of losing their jobs, I want to commend the journalists warmly for following

their consciences in the face of very considerable opposition. Theirs is a very significant contribution to reconciliation and the process of healing our land.

Op 27 September is berig oor die “dissidente” se “verskoning” by die WVK onder die opskrif “Meer as 100 van Naspers vra verskoning by WVK” (Hoffman 1997a:10). Volgens dié berig is 127 verklarings deur joernaliste van Naspers-publikasies aan die WVK oorhandig. Op dieselfde blad het ’n berig verskyn met die opskrif “Ton Vosloo betreur verklaring” (Hofmann 1997b:10). Daarvolgens het Vosloo dit betreur dat “sekere joernaliste nie Naspers se standpunt kon of wou snap nie”. Hy het verwys na gesprekke met “beswaarde redaksieledede” waarin “ruimte gelaat [is] vir individuele optrede”. Vosloo het die verklaring gesien as “’n repudiasie van groot en eerbare name in Naspers se lang en trotse joernalistieke tradisie, en te betreur”.

Op dieselfde dag is ’n brief van Johannes Grosskopf, oudredakteur en toe afgetrede professor in joernalistiek aan die Universiteit Stellenbosch, geplaas. Hy het geskryf:

Dit sou darem glad nie deug as ’n firma wie se koerante so gereeld ander mense se optredes bespreek en ruimte gee vir lesers om dit te kritiseer, nou sy eie doen en late tot verbode terrein verklaar nie. ’n Vrye pers is tog in albei rigtings vry: vry om ander te kritiseer, en om ander ook die vryheid te gun om hom te kritiseer. (Grosskopf 1997)

Op die brieweblaaie van die Afrikaanse koerante het korrespondente gemeen dat dit ’n geleentheid was wat Naspers moes gebruik het. Onder die opskrif “Afrikaanse media moet hul kant van die saak bring” het Martie Meiring (1997:14) geskryf dit is “teleurstellend dat die Afrikaanse mediagroepe nie voor die WVK wil of kan verskyn nie”. Ook:

Daarom is ek, as oudjoernalis by Naspers, intens dankbaar dat joernaliste op ’n individuele basis wel hul stem kon laat hoor soos met die Naspers-redaksieledede en oudredaksieledede se dokument aan die WVK.

As die gewone joernalis se opdrag is om die waarheid te vind, kan wel gevra word, wie se waarheid? In die verlede het regeringsmense gelieg op vrae van joernaliste. En daardie leuenaars is beskerm deur drakoniese wetgewing. So erg dat ’n koerant gesluit kon word, hewige geldboetes opgelê word en joernaliste opgesluit kon word. So is die vrae en vermoedens oor Steve Biko, Rick Turner, Neil Aggett en Ahmed Timol deur leuens (en in sommige joernaliste se gevalle, dreigemente) gesnoer.

Die veelgeroemde persvryheid van Suid-Afrika was so vry soos ’n voël in ’n hok. Ons hét ons wagters op die mure gehad, mense soos Schalk Pienaar, Rykie van Reenen, Piet Cillié (al wil Donald Woods hom steeds verguis), Johannes Grosskopf, Ton Vosloo en Lang Dawid de Villiers om net ’n paar te noem, maar ook hulle was net ’n vingerlit ver van die wraak van die wet, en nog meer vernederend, die tapyt van ’n landsleier.

Die WVK sit blykbaar nie lekker in baie Afrikanersektore se klere nie. Die minagtende woorde van “bieg” en “lieg” word so maklik gebruik. Wie lieg? Wie bie? Is mense wat voor die WVK verskyn, nie daar om helderheid te gee oor dinge wat in die verlede gebeur het nie? En is die rede daarvoor dat sulke dinge nie weer moet gebeur nie?

Watter vreeslike gevoeligheid, kleinlikheid dwing so baie van ons mense om met agterdog en verdagmakery 'n instelling soos die WVK te wil afmaak as 'n heksejag? Het wat ons al gehoor het, hoe mergelend ook, nie gehelp om 'n perspektief te kry op daardie tyd wat so verskriklik skeefgeloop het vir ons as volk nie?

In nog 'n brief beskuldig 'n leser *Beeld* daarvan dat hy selfs geswyg het oor die voorlegging van die 127 joernaliste: “[d]ie berig kom van 'n korrespondent in Kaapstad, en die skamper gegewens oor die inhoud en die ondertekenaars van die WVK-voorlegging word uit 'n Sapa-berig aangehaal” (Mynhardt 1997).

Nog 'n leser, 'n oudwerknemer van Perskor, het geskryf:

Aan al die redaksielede van *Beeld* en ander Naspers-koerante wat besluit het om 'n voorlegging aan die WVK te maak: Baie geluk en baie dankie dat julle die moed van julle oortuiging gehad het. Ek, as oudverslaggewer van Perskor-koerante en 'n ongereelde medewerker tot Naspers-publikasies, wil my graag hiermee vereenselwig. Het daghet overall ... uiteindelik. (Van Heerden 1997)

Ook onder joernaliste het die woorde gevlieg. In Oktober het Rykie van Reenen in 'n persoonlike e-pos aan haar korrespondent geskryf dat sy reeds in besit is van die “geheime” voorlegging wat Scholtz “in opdrag” as “'n stuk oor apartheid, Naspers en die NP geskryf het” en wat, soos sy skryf, “glo by die agterdeur van die WVK ingesmokkel is” (Van Reenen 1997). Sy sluit af: “‘Amptelik’ het ons mos niks te sê gehad nie!” Sy bied dan vir die korrespondent aan: “As jy daarin belang stel, stuur ek dit aan.”

Verdere reaksie in die openbaar het gevolg. Óók in Oktober is 'n brief van Max du Preez in *Beeld* geplaas. Hy het geskryf (Du Preez 1997:10):

As dit die stoffasie is waarvan ons jong Afrikaanstalige joernaliste gemaak is, dan kan ons nou al weet hier kom 'n herlewing in die Afrikaanse joernalistiek. Met hul WVK-voorlegging het die kollegas 'n konkrete stap gedoen om hulself te bemagtig.

Die Naspers-127 het vir die eerste keer vasgeskop en gesê: Ons is Afrikaans en ons is joernaliste. Ons bly waar ons is, maar ons eis om volgens ons gewete te praat. Ons beroep is 'n edel een met min plek vir ja-broers (en -susters).

Hulle het die Afrikaanse joernalistiek – en die Nasionale Pers – 'n besondere guns bewys. En sommer die Afrikaanse taal ook in die oë van die meeste ander Suid-Afrikaners.

Du Preez het ook daarna verwys dat Naspers se koerante nie die enigstes was wat “die doelstellings van 'n politieke party as koerant” gesteun het nie, en dat dit “natuurlik g'n sonde [is] nie en gebeur wêreldwyd”. Die “sonde” was egter wel “dat die vriendskap te intiem was en Afrikaanse koerante daarvan weerhou het om die euwels van die vorige bestel onder die publiek se aandag te bring”.

Einde Oktober het die *Mail & Guardian* weer 'n artikel geplaas oor die “Broedertwis” by Naspers (Thiel 1997:7). Daar is geskryf dat dit 'n stryd tussen die “verligtes” en “verkrampes” by sy twee vlagskipblaaië (*Die Burger* en *Beeld*) was, onder die leiding van

twee “maverick deputy editors”, Tim du Plessis en Arrie Rossouw. Terwyl *Beeld* hom egter oor die vier jaar sedert demokrasie in ’n progressiewe publikasie omvorm het, het *Die Burger* “steadfast in its conservatism under Ebbe Dommissie” gebly.

Die nuutaangestelde hoof uitvoerende beampte, Koos Bekker, het hom diplomaties uit die spervuur gehou en sou einde 1997 met ’n neutrale stelling reageer: “[I]t was an unhappy saga which hurt many people and which hopefully was now at an end” (De Kock 1997:23).

Ná die WVK se finale verslag aan die einde van 1998 het een van die rolspelers in die Naspers-drama, Tobie Wiese (1998:12), kommentaar gelewer in ’n brief aan *Die Burger* wat onder die opskrif “WVK-verslag sny na alkante toe” geplaas is:

Diegene wat dalk gehoop het (en ander wat so voorspel het) dat die WVK se verslag bloot ’n eensydige chronologie van die Afrikaner se sondes sou wees, moet bitter teleurgesteld wees. Want almal se sondes is ook oopgevelek. Selfs die kommissie se felste kritici sal heimlik moet erken dat – anders as die WVK se “eensydige” samestelling – sy verslag na alkante toe sny wat dit verrassend gebalanseerd en billik maak. Anders sou partye van regs én links in die politiek dit nie probeer dwarsboom het nie.

Mense wat kan lees, sal nie meer die bewering glo dat die WVK niks anders was as die ANC se wraakinstrument nie. Net hulle wat (moedswillig?) verwag het ’n kommissie van vyftien mense kan die hemel van versoening vir miljoene laat aanbreek (en dit binne drie jaar!), sal steeds ’n verwyte vinger vind om op iemand anders te rig.

Die verslag bied ’n groot stuk gemeenskaplike grond waarop ons almal die verlede kan begin verstaan, verwerk en agter ons plaas.

Die onderwerp het egter steeds omstrede gebly. Tien jaar later, in 2008, vra George Claassen, toe adjunkredakteur van *Die Burger* (en wat in 1997 as hoof van die Departement Joernalistiek aan die US die verklaring onderteken het) of die hoofstroom Afrikaanse pers die kans verbeur het om “behoorlik skuld te bely” oor sy rol tydens apartheid, en waarom die vraag rondom Naspers en die WVK “steeds ’n brandende kwessie [is] wat heelwat emosies gaande maak” (Claassen 2008:9). Dit was na aanleiding van ’n debat oor “die rol wat die hoofstroom- Afrikaanse pers gespeel het in die totstandkoming, vestiging, voortdurendheid en uiteindelijke aftakeling van apartheid” wat toe reeds in daardie tyd weke lank op die bladsye van *BY* gewoed het.

Claassen het geskryf dat die Naspers-koerante “ongelukkig dikwels onkrities was oor die foute van apartheid en jare lank heeltemal te na aan die Nasionale Party was”. Daar was egter ook ’n “diversiteit van menings wat nog altyd binne Naspers se koerantomgewing bestaan het”. Hy skryf dat dié diversiteit na vore gekom het met die besluit oor die voorlegging aan die WVK. “Binne Naspers het die voorlegging tot ’n intense debat gelei, soms vurig, soms selfs grensend aan beledigend.” Hy verwys dan na die begrip *lojale verset* – waarna Vosloo ook verwys het – wat nog eendag in die geskiedenis van die Afrikaanse joernalistiek behoorlik aandag moet kry,

ter wille van deursigtigheid, suiwer historiese perspektief en 'n behoorlike nalatenskap aan 'n volgende generasie joernaliste wat heel moontlik in Suid-Afrika onder soortgelyke druk kan verkeer om hul onafhanklikheid prys te gee en te na aan 'n politieke party te beweeg.

Die gebeure van 1997 het ook in 2013 ter sprake gekom toe Vosloo in 'n onderhoud gesê het dat sy lojaliteit aan Naspers vir hom die deurslag gegee het en dat hy nie sy voorgangers en mentors kon verloën nie (Vosloo 2013). Hy het toe, in nabetraging, gemeen dat Naspers tog die voorlegging kon gedoen het, maar dat hy in 1997 gevoel het dat hy die erfenis van rolmodelle soos Pienaar en Cillié sou verloën het indien hy dit sou gedoen het.

In 2015 het hy geskryf (Vosloo 2015:78) dat hy 17 jaar later die gevolgtrekking kan maak dat die WVK “baie sere en vergrype uitgewys [het] wat gelei het tot heling”. Hy het ook verwys na “vele toesprake” waarin hy gesê het dat apartheid, soos oor vele dekades deur die NP toegepas, in 'n onmenslike wreedheidsbeleid ontaard het en verdienstelik in die asblik van die geskiedenis beland het. Die feit dat Naspers en sy koerante “dit so lank ondersteun het, was verkeerd” (2015:79). Hy het geskryf: “Ek sê dus helder en duidelik 'n mens moet die fout erken en om verskoning vra aan ons mede-Suid-Afrikaners.” Hy verwys ook na die Naspers-leiers, aan bestuurs- en redaksiekant, wat “in kritieke jare hul rug styf gemaak het teen die onaanvaarbaarhede en afgrypslikhede van apartheid”. Was dit nie vir hierdie lojale verset nie, sou die hervorming wat na 'n demokrasie gelei het, nooit gevolg het nie.

8. Slotbeskouing

In hierdie herevaluering van 'n belangrike geleentheid in die Suid-Afrikaanse mediageskiedenis moet eerstens weer herinner word aan Sonderling (1995:90) se stelling dat geskiedenis meer is as 'n groep menslike rolspelers, aktiwiteite en gebeurtenisse wat op (a) 'n spesifieke plek en (b) 'n spesifieke tyd gebeur het, en dat dit aangevul word met die begrip dat dit altyd die ruimte vir individuele interpretasie bied. Die gebeure rondom die WVK en Naspers in 1997, soos hier bo beskryf, is 'n goeie voorbeeld daarvan.

Ook Startt en Sloan se stelling (in Lambie 2004:97) dat geskiedskrywing minstens drie elemente moet bevat, naamlik (a) bewyse, (b) interpretasie en (c) narratief, asook Weber se klassieke begrip van *verstehen*, en Von Ranke se uitspraak oor die geskiedenis, naamlik van “hoe dit werklik was”, is met hierdie beknopte kroniek geïllustreer.

Ondanks die breuke van 1997, wat intussen geheel is, kan in nabetraging gesê word dat dié episode as 'n noodsaaklike mondigwording vir die Afrikaanse joernalistiek in sy geheel gesien kan word – 'n geleentheid waar hy homself nuut kon posisioneer in 'n nuwe mediapolitieke ekologie en waarmee hy vir homself noodsaaklike kulturele kapitaal vir 'n nuwe toekoms verwerf het.

Die episode kan ook vertolk word as verteenwoordigend van die bipolariteit van die Afrikaner, soos ook deur Scholtz beklemtoon, naamlik, aan die een kant, 'n rebelse vryheidsoekende pool, teenoor, aan die ander kant, 'n patriargale pool. In die WVK-geval het die rebelse element teenoor die patriargale element te staan gekom in wat as 'n kantelpuntgeleentheid beskryf kan word – een waar die Afrikaanse joernalistiek homself ook

kon herposisioneer en herdefinieer. Twintig jaar later kan die stelling gemaak word dat beide kampe met dié interne – hoewel ook openbare – stryd daarmee die Afrikaanse joernalistiek ’n guns bewys het deur Afrikaanse nuuskantore binne ’n moderne nuwe tydvak te plaas, aangesien dit in nabetragting ’n soort oorgangsritueel was waarin kulturele kapitaal as valuta vir ’n nuwe toekoms verwerf is – inderdaad ’n “doeanepunt en paspoortstempel as vertrek uit ’n ou bestel, onderweg na ’n nuwe” (Du Plessis 2015:92).

Die kommentator Max du Preez (1997:10) het ook gemeen die Afrikaanse joernalistiek – en Naspers – is met dié episode ’n “besondere guns bewys” – “[e]n somer die Afrikaanse taal ook in die oë van die meeste ander Suid-Afrikaners”.

Ook Arrie Rossouw het 17 jaar later geskryf:

Op ironiese wyse het die hele episode in die groter prentjie bygedra tot Naspers se geloofwaardigheid in sy latere bemagtigings- en transformasiebesluite. Dit het ook tot ’n groot mate die druk van Naspers-koerante afgehaal. In kort, hoewel dit nooit so bedoel was nie, was die rebelle-redaksielede se optrede ’n baie goeie PR-oefening. (In Du Plessis 2015:91)

Nog ’n interessante aspek wat in hierdie slotbeskouing oor die gebeure belig kan word, is hoe manlike leierskap gemorfeer het in vroulike leierskap. Waar in die Naspers van 1997 manlike leiers rolspelers was, is met die maatskappy se eeufees in 2015 onder vroulike leierskap ’n apologie oor die verlede deur die uitvoerende hoof van Media24, Esmaré Weideman, aangeteken. Weideman (2015:3), wat ook die verklaring in 1997 onderteken het, het in haar toespraak afwisselend in Afrikaans en Engels by die Kaapse feesgeleentheid gesê: “Daar is baie om oor trots te wees, maar ook baie waaroor jy jou kop in skaamte laat hang.” Sy het onder meer gesê: “We acknowledge complicity in a morally indefensible political regime and the hurtful way in which this played out in our newsrooms and boardrooms” en het verwys na “dekades se leed en vernedering”. En: “[D]aarvoor vra ons vanaand amptelik om verskoning.”

’n Belangrike punt wat dalk weer vermeld kan word, is dat daar nooit enige vergelding teenoor die “rebelle” was nie. Du Plessis (2015:91) skryf: “Inteendeel. Niemand dra enige kennis van ondertekenaars wat geviktimizeer is nie.” Peet Kruger en Arrie Rossouw het drie jaar later onderskeidelik die redakteurs van *Beeld* en *Die Burger* geword en Du Plessis is vier jaar later as *Rapport* se redakteur aangestel, en nog later as redakteur van *Beeld*. Du Plessis het dit toegeskryf aan Vosloo se leierskap en dat sy “ruimheid van gees grootliks die krediet” moet kry. Soos hy dit gestel het: Vosloo “is geen verdrywer nie. Hy maak mense bymekaar en bind hulle aan ’n groter idee.” Inderdaad, dit sê ook veel van mens en maatskappy dat die twee hoofrolspelers mekaar nie in die onaangenaamheid verloor het nie, juis ook omdat die kwessie van magstrukture en paternalisme in die spel was. Du Plessis het reeds voorheen verwys na die verhouding tussen hom en Vosloo en dat laasgenoemde meer was as ’n mentor – hy was ook ’n vaderfiguur. Daarom was die interne stryd eintlik ook met soveel patos belaa. In Junie 2014, toe Du Plessis by Media24 afgetree het, het Vosloo aan *Rapport* gesê hy en Du Plessis

hét verskil “oor die sondes van die vaders” rondom die WVK. Ons het daardie geskil opgelos, hoewel my destydse standpunt nog by my spook. Tim die Jonge, het Ton die

Oue, seker 'n punt (of guns?) bewys met sy aanslag wat deur die eeue by mens en dier voorkom: die jongeres wat die oues uitdaag. (In Retief 2014)

Die Van Wyk Louw-begrip van *lojale verset* is deur drie Naspers-generasies vergestalt, al was die generasie van Cillié en Pienaar as 't ware slegs in die gees teenwoordig. Teenoor die agtergrond van hoe Naspers in 'n kultuur van lojale verset oor dekades die NP-regering gekritiseer het, was Vosloo met sy interpretasie daarvan oortuig dat lojaliteit hom verhinder om sy voorgangers te verloën, terwyl die jong Turke 'n ander interpretasie daarvan had en juis geroepe gevoel het om tog voorleggings aan die WVK te maak. Daarmee kan dit ook gestel word dat die “oop gesprek” inderdaad oop gebly het.

Elke generasie het met hul lojale verset sekere stellings ingeneem. Die inherente patos kan verder gevoer word, naamlik dat die verteenwoordigers van al drie generasies – Pienaar, Vosloo en Du Plessis – elk hul pa op 'n jong ouderdom verloor het, en dat Vosloo teenoor Pienaar, soos Du Plessis teenoor Vosloo, daarom ook 'n spesiale verbintenis met die ouer persoon gevoel het. Dit sluit aan by Babbie en Mouton (2001:403) se stelling oor Weber se *verstehen*-begrip oor hoe omstandighede, gesigspunte en gevoelens in ag geneem moet word om rolspelers se aksies te kan vertolk.

Ook ter sprake, en 'n onderwerp wat verder belig kan word, soos ook die kwessie van lojale verset binne die Afrikaanse joernalistiek, en spesifiek soos dit binne Naspers gemanifesteer het, is dat elke generasie gehandel het volgens die oortuiging dat hy “reg” opgetree het. Soos Vosloo (2015:78) dit oor sy voorgangers gestel het, naamlik “oor wat hulle in die lig tot hul beskikking in hul diensjare as leiers geskryf of gedoen het.”

In 1997 – en 20 jaar later – kan 'n mens sê dat die interpretasie van die begrip *lojale verset* deur die twee Naspers-kampe in die twee teenstrydighede van dié begrip gevestig het: die ouer garde se interpretasie gefokus op lojaliteit, die jonger garde s'n op verset, en dat dit binne 'n oop gesprek geskied het. Die begrip *oop gesprek* is veral ook van toepassing op die feit dat die gesprek rondom die interpretasie van, en nuwe narratiewe rondom, die Afrikaanse joernalistiek en die WVK voortgaande en “oop” moet bly om nuwe moontlikhede en nuwe interpretasies te kan ontsluit. Die onderwerp van die Afrikaanse media en die WVK-episode is reeds vir 20 jaar omstrede – maar juis ook “omstredenheid” moet tot nuwe insigte lei – danksy herevaluering van die geskiedenis en 'n verrekening van verskillende perspektiewe. Hierdie mediageskiedkundige kroniek met sý “(a) bewyse, (b) interpretasie en (c) narratief”, sý “verstehen” oor “hoe dit werklik was” toe “'n groep menslike rolspelers” en hul “aktiwiteite en gebeurtenisse” op 'n spesifieke plek en 'n spesifieke tyd plaasgevind het, is dus maar net nog 'n weergawe van die Naspers-WVK-gebeure.

Die siening en interpretasie van die “sleutels” waarbinne die WVK-gebeure van 20 jaar gelede ontleed kan word, naamlik *lojale verset* en die *oop gesprek*, is my eie, en ek besef dat dit nie noodwendig die motivering van individuele joernaliste sou wees nie. Dit is wel met drie hoof-rolspelers getoets, wat nie beswaar gemaak het teen die interpretasie nie en dit insiggewend gevind het.

Daar is nog 'n aspek van hierdie spesifieke weergawe van 'n episode in die mediageskiedenis van 'n maatskappy wat, ten slotte, nie net op maatskappyvlak (in die sin van gemeenskap én firma) vertolk kan word nie, maar wat ook op diep menslike vlak nuwe insigte kan bring. Dit is naamlik van hoe *lojaliteit* – en dus respek – as 'n diep menslike emosie en beginsel

homself uitgespeel het tussen die rolspelers van 20 jaar gelede. Dit kan selfs vertolk word as hoe die wesentlike uitdaging van alle ervarings, al is dit hoe traumaties, daarom gaan om 'n negatief in 'n positief te omskep – en om uiteindelik groter as die situasie te wees. In hierdie geval het die grootheid van gees van mens (en maatskappy) die deurslag gegee. Soos Wiese (2013) dit ook opgesom het: “Nadat die stof gaan lê het, het Tim en Ton die vredespyl gerook.” 'n Mens kan konstateer dat hierdie inherente aspek van wedersydse respek – kulturele kapitaal van 'n diep menslike aard – 20 jaar later in 'n andersoortige tydsgees van “geestelike verdwasing” op verskeie vlakke dalk juis dáárom 'n blywende inspirasie is. Of soos Pienaar (in Scholtz 1992:260) dit in 1965 gestel het, dat “die vrye meningswisseling tussen mens en mens, tussen volk en volk” 'n “lewensvoorwaarde” is, en dat die “gesprek” nie afgesluit kan word nie – dis “die lug waarsonder ons nie kan lewe nie”.

Bibliografie

- Afrikaanse koerante se sleutelrol “verontagsaam”. 1997. *Die Burger*, 4 Julie, bl. 4.
- Babbie, E. en J. Mouton. 2001. *The practice of social research*. Oxford: Oxford University Press.
- Bennett, T., G. Martin, C. Mercer en J. Woollacott (reds.). 1981. *Culture, ideology and social process: a reader*. Londen: Batsford in samewerking met Open University Press.
- Berger, A.A. 1998. *Media research techniques*. Thousand Oaks: SAGE.
- . 2011. *Media and communication research methods*. Thousand Oaks: SAGE.
- Berger, G. 2002. Seeing past race: politics of the HRC's inquiry into racial representation. *Ecquid Novi*, 23(2):254–77.
- . 2008. A Truth Commission for SA's journalism education? <http://thoughtleader.co.za/guyberger/2008/10/20/a-truth-commission-for-sas-journalism-education> (13 Oktober 2012 geraadpleeg).
- Beukes, W.D. (red.). 1992a. *Boekewêreld. Die Nasionale Pers in die uitgewersbedryf tot 1990*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- . 1992b. *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948–1990*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Botma, G.J. 2011. Manufacturing cultural capital: arts journalism at *Die Burger* (1990–1999). Ongepubliseerde doktorsale verhandeling, Universiteit Stellenbosch.
- Brennan, B.S. 2013. *Qualitative research methods for media studies*. New York en Londen: Routledge.
- Brits, J. 2012. Suid-Afrika ná apartheid, 1994–2004. In Pretorius (red.) 2012.

- Brown, R.D. 2003. Microhistory and the post-modern challenge. *Journal of the Early Republic*, 23(1):1–20.
- Carr, E.H. 1961. *What is history?* Londen: MacMillan & Co.
- Claassen, G. 2008. Ons was nie almal so nie... Bylae tot *Die Burger*, 2 Februarie, bl. 9.
- Company History 1915–2011. www.naspers.com/company-history_1915-2009.php (27 Augustus 2013 geraadpleeg).
- Dawie. 1997. Pers en apartheid: bekyk die historiese konteks. *Die Burger*, 20 September, bl. 12.
- De Beer, A.S. en J. Fouché. 2000. In search of truth: the TRC and the South African press – a case study. *Ecquid Novi*, 21(2):190–206.
- Declassified: Apartheid profits – the tap root of the National Party. 2017. *Daily Maverick*, 10 Augustus 2017. <https://www.dailymaverick.co.za/article/2017-08-10-declassified-apartheid-profits-the-tap-root-of-the-national-party/#.WeS4h1uCzZ4> (29 September 2017 geraadpleeg).
- De Kock, W. 1997. Malan meets Mandela. *Leadership*, 16(4):20.
- De Villiers, J. 2012a. Geskiedeniswetenskap en die Nuwe Suid-Afrika – Moet die Suid-Afrikaanse geskiedenis herskryf word? *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 52(2):196–208.
- . 2012b. Die Kaapse samelewing onder Britse bestuur, 1806–1834. In Pretorius (red.) 2012.
- Du Plessis, J.H.O. 1943. Die Afrikaanse pers: ’n studie van die ontstaan, ontwikkeling en rol van die Hollands-Afrikaanse Pers as sosiale instelling. Ongepubliseerde doktorsale proefskrif, Universiteit Stellenbosch.
- Du Plessis, T. 1997. Politieke beeld. Uitskel help nie. WVK met foute en al is op koers. *Beeld*, 7 Augustus.
- . 1998. Newspaper management keeps quiet about its role in apartheid. *Nieman Reports*, 52(4):55–6.
- . 2015. Die WVK as doeanepunt en paspoortstempel onderweg na ’n nuwe toekoms. In Rabe (red.) 2015.
- Du Plooy, G.M. (red.). 1995. *Introduction to communication*. Kenwyn: Juta.
- Du Preez, M. 1997. Trots op dié Naspers-joernaliste. *Beeld*, 15 Oktober, bl. 10.
- Esterhuysen, W. 2000. TRC cartoons and the Afrikaner community. In Verwoerd en Mabizela (reds.) 2000.

Fourie, P.J. 1994. *Nederlandstalige en Afrikaanstalige media*. Internationale Colloquium Nederlands in de Wereld. Brussel: Vrije Universiteit Brussel Press.

—. 2007. *Media studies. Media history, media and society*. 2de uitgawe. Kenilworth: Juta.

—. 2007. Approaches to the study of mass communication. In Fourie (red.) 2007.

Friedman, H. 1997. Naspers in the dock. *Mail & Guardian*, 29 Augustus.
<https://mg.co.za/article/1997-08-29-naspers-in-the-dock> (20 Januarie 2013 geraadpleeg).

Furet, F. 1983. Beyond the annales. *The Journal of Modern History*, 55(3):389–410.

Geertz, C. 1993. Thick description: Toward an interpretive theory of culture. In Geertz (red) 1993.

Geertz, C. (red). 1993. *The interpretation of cultures: Selected essays*. Londen: Fontana Press.

Giliomee, H. 2012a. Afrikanernasionalisme, 1875–1899. In Pretorius (red.) 2012.

—. 2012b. 'n “Gesuiwerde” nasionalisme, 1924–1948. In Pretorius (red.) 2012.

Given, L.M. (red.). 2008. The SAGE encyclopedia of qualitative research methods. Deel 1. Kalifornië: SAGE.

Grosskopf, H.J. 1997. Lesersbrief. *Die Burger*, 27 September, bladsynommer onbekend.

Hall, S. 1981. Cultural Studies: Two paradigms. In Bennet e.a. (reds.) 1981.

Harber, A. 2012. *Gorilla in the room: Koos Bekker and the rise and rise of Naspers*. Mampoer Shorts. Johannesburg: Parktown Publishers.

Het ons dan nie apartheid gesteun nie? 1997. *Naspersnuus*. Augustus, bl. 8.

Hoffman, H. 1997a. Meer as 100 van Naspers vra verskoning by WVK. *Die Burger*, 27 September, bl. 10.

—. 1997b. Ton Vosloo betreur verklaring. *Die Burger*, 27 September, bl. 10.

Joubert, N. 2017. E-pos aan artikelskrywer.

Krabill, R. 2001. Symbiosis: mass media and the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. *Media, Culture & Society*, 23(5):567–85.

Krog, A. 1998. *Country of my skull*. Kaapstad: Random House.

Lamble, S. 2004. Documenting the methodology of journalism. *Australian Journalism Review*, 26(1):85–106.

- Lundy, K.S. 2008. Historical research. In Given (red.) 2008.
- Marais, P. 1990. "Uit gevangenskap." *Feesbylae. Nasionale Pers 1915–1990*, bl. 13.
- McClurg, J. 1987. The Afrikaans press: from lapdog to watchdog. *Ecquid Novi*, 8(1):53–61.
- Media se rol. 1996. *Beeld*, 14 Desember, bl. 8.
- Meiring, M. 1997. Afrikaanse media moet hul kant van die saak bring. *Beeld*, 2 Oktober, bl. 14.
- Mouton, A. 2002. *Voorloper. Die lewe van Schalk Pienaar*. Kaapstad: Tafelberg.
- Muller, C.F.J. 1990. *Sonop in die suide: geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915–1948*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Muller, J. 1987. Press houses at war: a brief history of Nasionale Pers and Perskor. In Tomaselli e.a. (reds.) 1987.
- Mynhardt, S. 1997. Is dít *Beeld* se belofte in sy missie? *Beeld*, 2 Oktober, bladsynommer onbekend.
- Nafziger, R. en M. Wilkerson (reds.). 1968. *An introduction to journalistic research*. New York: Greenwood Press.
- Naspers het apartheid uitgegooi – Ton Vosloo. 1997. *Die Burger*, 15 Augustus, bl. 2.
- Naspers sê vir WVK hy het niks om te bely. 1997. *Die Burger*, 26 Julie, bl. 1.
- Naspers-tuisblad. <https://www.naspers.com> (6 Oktober 2017 geraadpleeg).
- Neethling, E. 2011. Tea with Ton Vosloo. *Leadership*. www.leadershiponline.co.za (14 Januarie 2013 geraadpleeg).
- Nienaber, P.J. 1943. 'n *Beknopte geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse drukpers in Suid-Afrika*. Die Tweede Trek-reeks, nr. XXV. Bloemfontein, Kaapstad en Port Elizabeth: Nasionale Pers Beperk.
- Nord, D.P. 1989. The nature of historical research. In Stempel en Westley (reds.) 1989.
- Now for a look at the messengers. 1997. *Cape Argus*, 16 September, bl. 9.
- Ons het niks om weg te steek nie. 1997. *Naspersnuus*. Augustus, bl. 4.
- Partner, N.F. 1986. Making up lost time: writing on the writing of history. *Speculum*, 61(1):90–117.
- Potgieter, D. 1997a. Brief aan T. Vosloo, 16 Maart 1997. Brief in besit van artikelskrywer.

- . 1997b. Brief aan T. Vosloo. 26 Junie 1997. Brief in besit van artikelskrywer.
- Pretorius, F. (red.). 2012. *Geskiedenis van Suid-Afrika: van voortye tot vandag*. Kaapstad: Tafelberg.
- Rabe, L. 2014. Reflections on writing about writing media history, or, the mapping of certain paradigms and certain philosophies in researching a media historiographical project. *Historia*, 59(2):10–27.
- . 2015. Inleiding. In Rabe (red.) 2015.
- Rabe, L. (red.). 2015. *'n Konstante revolusie. Naspers, Media24 en oorgange*. Kaapstad: Tafelberg.
- Rabe, L. 2016a. *Huisgenoot* as tydgenoot: 'n mediageskiedkundige kroniek van 'n tydskrif as “skrif” van sy tyd. *LitNet Akademies*, 13(3):55–84. http://www.litnet.co.za/wp-content/uploads/2016/12/LitNet_Akademies_13-3_Rabe_55-84.pdf.
- . 2016b. Die belang van mediavryheid in Suid-Afrika: Tweehonderd jaar, twee gevallestudies, van die Magna Carta tot die Muilbandwet. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 56(3):856–73.
- . 2017. Naspers en die “WVK-ding”. *Die Burger*, 16 September, bl. 11
- Retief, H. 2014. Hanlie gesels met Tim du Plessis. *Rapport*, 31 Maart, bladsy onbekend.
- Scholtz, J.J.J. 1992. Rapport. In Beukes (red.) 1992b.
- Scholtz, L. 1997. Verklaring aan die Waarheids-en-Versoeningskommissie. Kaapstad. Dokument in besit van artikelskrywer.
- . 2010. *Die Burger* vir vólle 95 jaar. *Die Burger 95*, bylae tot *Die Burger*, 26 Julie, bl. 3.
- Skjerdal, T. 2000. Mapping the gap: Finding a raison d'être in South Africa's TRC's media hearings. *Ecquid Novi*, 21(2):175–89.
- Sochen, J. 1973. *Movers and shakers. American women thinkers and activists 1900–1970*. New York: Quadrangle / The New York Times Book Co.
- Sonderling, S. 1995. Historical research in communication. In Du Plooy (red.) 1995.
- Stempel, G. en B. Westley (reds.). 1989. *Research methods in mass communication*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Steyn, J.C. 1992a. Die eerste dekades van die Nasionale Boekhandel. In Beukes (red.) 1992a.
- . 1992b. Skrywers en politiek ná 1948. In Beukes (red.) 1992b.
- . 2002. *Penvegter*. Kaapstad: Tafelberg.

- Stroud, R.A. 1987. "Wie es eigentlich gewesen" and Thucydides. *Hermes*, 115(3):379–82.
- Thiel, G. 1997. Broedertwis at Naspers. *Mail & Guardian*, 31 Oktober – 6 November, bl. 7.
- Tomaselli, K., R. Tomaselli en J. Muller (reds.). 1987. *The press in South Africa*. Bellville: Anthropos.
- Van Deventer, H. 1997. Afrikaanse koerante se sleutelrol "verontagsaam". *Die Burger*, 4 Julie, bl. 4.
- . 2015. Ene Jannie. LitNet. <https://blogs.litnet.co.za/hvandeventer/2015/09/24/ene-jannie> (6 April 2017 geraadpleeg).
- Van der Westhuizen, C. 2017. Naspers se jong joernaliste en die WVK. *Netwerk24*, 5 Oktober 2017. <https://www.netwerk24.com/Stemme/Menings/naspers-se-jong-joernaliste-en-die-wvk-20171005> (5 Oktober 2017 geraadpleeg).
- Van Heerden, D. 1997. Baie geluk, *Beeld*-redaksielede. *Beeld*, 2 Oktober, bladsy onbekend.
- Van Reenen, R. 1997. E-pos in besit van artikelskrywer.
- Van Staden, C. 1997. Naspers het apartheid uitgegooi – Ton Vosloo. *Die Burger*, 15 Augustus, bl. 2.
- Verbeeck, G. 2000. A new past for a new nation? Historiography and politics in South Africa – a comparative approach. *Historia*, 45(2):387–410.
- Verdoorn, A. 2005. Media representations of the South African Truth and Reconciliation Commission and their commitment to reconciliation. *Journal of African Cultural Studies*, 17:181–99.
- Verster, F. 2013. *Rapport: elke Sondag 'n bietjie sonde*. Aanvanklik geskryf vir die Media24-personeelblad *My24*, as dokument gekry van Verster.
- Verwoerd, W. en M. Mabizela (reds.). 2000. *Truths drawn in jest*. Claremont: David Philip.
- Viljoen, J. 1997. Laaste woord oor Naspers en die WVK. *Naspersnuus*, September, bl. 4.
- Vosloo, T. 1981. Soos Swapo, lê die ANC voor. *Beeld*, 9 Januarie, bl. 9.
- . 1996. *Beeld* – 21 jaar. *Ecquid Novi*, 17(1):112–6.
- . 1997a. Brief aan D. Potgieter. 26 Mei. Brief in besit van artikelskrywer.
- . 1997b. Brief aan D. Potgieter. 22 Julie. Brief in besit van artikelskrywer.
- . 2013. Onderhoud met artikelskrywer op 19 Maart.

—. 2015. Naspers en die WVK: Branders, 'n tsunami, en steeds rimpelgolwe. In Rabe (red.) 2015.

Wasserman, H. 2009. Learning a new language. Culture, ideology and economics in Afrikaans media after apartheid. *International Journal of Cultural Studies*, 12(1):61–80.

—. 2013. Die media, demokrasie en burgerlike deelname: 'n Etiek van luister. *LitNet Akademies*, 10(2):506–22.

[http://litnet.co.za/assets/pdf/joernaaluitgawe_10_2/10\(2\)_GW_Wasserman.pdf](http://litnet.co.za/assets/pdf/joernaaluitgawe_10_2/10(2)_GW_Wasserman.pdf) (5 Augustus 2017 geraadpleeg).

Weideman, E. 2015. Toespraak. Kaapstad, 25 Julie. Dokument in besit van artikelskrywer.

Wepener, W. 1995. *Rapport* is twee maande ná sy geboorte gemáák. *Rapport 25 Jaar Gedenkuitgawe*. 6 November, bl. 5.

Wiese, T.C. 1997. WVK-verslag sny na alkante toe. *Die Burger*, 4 November, bl. 12.

—. 2012. E-pos aan artikelskrywer.

Wigston, D. 2007. A history of South African media. In Fourie (red.) 2007.

Wilkerson, M. 1949 [1968]. History and journalism research. In Nafziger en Wilkerson (reds.) 1968.

WVK. 2017. <http://www.litnet.co.za/search/?q=WVK> (5 Augustus 2017 geraadpleeg).

Bylae A

Ek, 'n joernalis van _____, wat deel is van die Nasionale Pers, doen die volgende verklaring in my individuele hoedanigheid en nie namens die Nasionale Pers of enige van sy publikasies nie.

DIT IS MY OORTUIGING DAT:

- i. Versoening tussen en geregtigheid teenoor die verskillende groepe mense in die land van die grootste behoeftes op die weg na nasiebou in Suid-Afrika is, en dat die blootlegging van ons verlede 'n essensiële deel hiervan is;
- ii. Hoewel die Waarheids- en Versoeningskommissie nie volmaak is nie, skeep dit 'n noodsaaklike proses om te handel met 'n verdelende verlede en die onreg daarvan as deel van die oorgang na 'n volwaardige demokrasie met geregtigheid, respek vir menseregte en die oppergesag van die reg;
- iii. 'n Intieme band van vroeg in hierdie eeu bestaan en ontwikkel het tussen die Nasionale Pers en die Nasionale Party waarvan die koerante spreekbuis geword het;
- iv. Die koerante van die Nasionale Pers 'n integreerende deel was van die magstruktuur wat die stelsel van apartheid in stand gehou en toegepas het, onder meer weens die

steun wat die meningsvormende koerante in verkiesings en referendums aan die Nasionale Party verleen het;

v. Die pogings wat Afrikaanse koerante aangewend het om apartheid verander te kry of teen te staan, eweneens erken moet word. Dieselfde geld vir dit wat gedoen is om blankes voor te berei op en oor te haal tot hervorming en verandering. Dit verwater of neutraliseer egter nie dit wat gedoen is tot steun van apartheid nie;

vi. Hoewel ek nie persoonlik of regstreeks betrokke was by die growwe skending van menseregte nie, ag ek myself moreel mede-verantwoordelik vir wat onder apartheid gebeur het omdat ons 'n stelsel in stand help hou het waarbinne sulke vergrype kon plaasvind;

vii. Talle van ons in die apartheidsera grootliks blind en doof was vir die politieke aspirasies, die woede en lyding van mede Suid-Afrikaners;

viii. Talle van ons, in die lig van die konteks waarin ons gewerk het, ons lesers nie behoorlik ingelig het oor die onregte van apartheid nie; daardie onregte nie sterk genoeg teengestaan het nie; en waar kennis daarvan bekom is, die ontkenning en gerusstellings van die NP-regering te geredelik aanvaar het.

Ek bied aan almal wat as gevolg hiervan gely het, my opregte verskoning aan en onderneem om alles in die stryd te werp om 'n herhaling van hierdie geskiedenis te voorkom.

Die verklaring was net in Afrikaans. Engelssprekende Naspers-joernaliste het hul verklarings ingestuur met 'n addendum:

To all those who suffered as a result of this, we offer our sincerest apology and fully commit ourselves to prevent the past from being repeated.

We were part of the past, but today we are truly new South Africans committed to the reconstruction of our country and the physical and emotional wellbeing of all South-Africans.

We the undersigned, while not employed at Nasionale Pers during the apartheid years, fully support the content of and sentiments expressed in this submission.

Eindnotas

¹ Vandag is dié maatskappy se toenmalige titels afgewentel in sy klein filiaal, Media24, en is die maatskappy sedert 1998 geregistreer as Naspers, soos wat voortaan in hierdie artikel daarna verwys sal word.

² Twee maande nadat Naspers die koerant in 1917 gekoop het, het sy “taalvernuwende aanslag” geblyk toe die naam na *Die Volksblad* verander is (Marais 1990:13). Vandag heet die blad slegs *Volksblad*.

³ Verskeie e-posse tussen die artikelskrywer en genoemde persone op 10 en 12 Junie 2013: E. Dommissie, A. Rossouw, B. Booyens en M. van Bart.